

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Meh

Kartezijanski dualizem in strukturalizem v popularni kulturi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Nina Meh

Mentorica: doc. dr. Karmen Šterk

Somentor: red. prof. dr. Miran Božovič

Kartezijanski dualizem in strukturalizem v popularni kulturi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2010

Hvala staršem, mami Ivici in očetu Marjanu, za finančno in idejno podporo pri študiju in pisanju diplome.

Hvala sestri Maji za spodbudne besede in sestrške nasvete.

Hvala dedku Rajkotu za to, da je imel mojo diplomu vseskozi v mislih.

Hvala Dejanu, ki me je podpiral na vsakem koraku, predvsem pa je zaupal vame in v moje sposobnosti.

Hvala tudi mentorici dr. Karmen Šterk in somentorju dr. Miranu Božoviču.

Hvala vsem, ker me v skladu z današnjim hitrim tempom življenja niste priganjali.

Kartezijanski dualizem in strukturalizem v popularni kulturi

Diplomsko delo skozi teoretsko analizo popularno kulturnega teksta, hollywoodskega filma Avatar, ugotavlja skladnost osnovnih struktur dveh različnih teoretskih pristopov, in sicer kartezijanskega dualizma in strukturalizma. Osnovna binarna opozicija strukturalizma narava – kultura, se večinoma sklada z osnovnim Descartesovim dualizmom telesa in duha. V analizi filma ugotavljamo, da se na osnovne strukture, praviloma hierarhično urejene, lepijo drugi pomeni, ki ustvarjajo celotne diskurze, ti pa podpirajo naturalizirano hierarhijo. Hierarhično vrednotenje je problematično predvsem iz praktičnega zornega kota, kjer se na podlagi ideologije dogaja diskriminacija. Diplomsko delo je aktualizacija razsvetljenske misli in ločenosti telesa in duha, ki se kljub trendom sekularizacije reproducira skozi kanale sodobne popularne kulture. S hierarhičnim vrednotenjem superiornost razuma oz. duha in inferiornosti čustev oz. telesnosti, se ideološki diskurz naturalizirane hierarhije reproducira skozi na prvi pogled najbolj objektivne kulturne vsebine – film. Evropocentrični pogled na družbene vloge, univerzalizem in linearno vrednotenje kultur s strani Zahoda pa v smislu dialektike razsvetljenstva opozarja, da se Zahod ni osvobodil mitologije, temveč jo nadaljuje z novo dogmo razuma.

Ključne besede: *strukturalizem, kartezijanski dualizem, Avatar, dualizem narava – kultura*

Cartesian dualism and structuralism in popular culture

Through a theoretical analysis of popular cultural text, the Hollywood film Avatar, we are developing diploma thesis which monitors compliance of basic structures of two different theoretical approaches, namely the Cartesian dualism and structuralism. The basic binary opposition of structuralism nature - culture, is broadly in line with the basic Descartes' dualism of body and spirit. In the analysis of the film we find that on the basic structure, which is normally arranged hierarchically, are pinned other means that create the whole discourses, which are in favor of naturalized hierarchy. The hierarchical evaluation is particularly problematic from a practical point of view, where the ideology of discrimination is going on. The dissertation is trying to show that Enlightenment thought of the separation of body and spirit is still actual. Despite the trend of secularization we can observe that Enlightenment thought is still being reproduced through the channels of modern popular culture. By representing the hierarchical superiority of mind or spirit and inferiority of feelings or corporeality, the ideological discourse of naturalized hierarchy is being reproduced. In terms of *dialectics of the enlightenment*, eurocentric view of social roles, universalism and linear evaluation of cultures is showing, that the West did not being released by the mythology, but it continues to believe in a new dogma - reason.

Key words: *structuralism, cartesian dualism, Avatar, dualism nature - culture*

KAZALO

1	UVOD.....	6
2	KONCEPT POPULARNEGA IN AVATAR.....	8
3	STRUKTURALIZEM.....	10
3.1	Narava – kultura.....	13
3.2	Hierarhični odnosi binarnih opozicij.....	15
3.2.1	Diskurz in Avatar.....	18
3.2.2	Mit o heroju.....	19
4	KARTEZIJSKI DUALIZEM.....	22
4.1	Kulturno in zgodovinsko ozadje.....	22
4.2	<i>Res cogitans</i> (misleča substanca).....	23
4.3	<i>Res extensa</i> (razsežna substanca).....	25
4.4	Dualizem duh – telo.....	27
4.5	Pozicionalnost.....	29
4.6	Hierarhija v kartezijskem dualizmu.....	31
5	DIALEKTIKA RAZSVETLJENSTVA V AVATARJU.....	33
6	SKLEP.....	35
7	LITERATURA.....	37

1 UVOD

V svetu družbenih konotacij ter simbolnih in semiotičnih pomenov, ki jih lahko opazujemo skozi kulturo in družbo, najdemo hierarhično urejene odnose. Binarne opozicije, ki so osnovno orodje strukturalizma, osmišljajo svet na način, pri katerem se identiteta izrazi z razliko. Binarni diskurzivni nizi nato ustvarjajo celotne diskurze in ideologije, ki se ustvarjajo in ohranjajo tudi na področju popularne kulture, kamor lahko štejemo tudi sodobno hollywoodsko produkcijo. Ko govorimo o temeljnih strukturah, ki razlagajo kulturne fenomene, največkrat omenjamo dualizem narave in kulture, telesa in duha ter svetega in posvetnega. Vendar pa imajo te opozicije okoli svoje osnovne strukture izgrajeno celo diskurzivno mrežo, ki sama sebe pojasnjuje. Strukture, ki se za svoj obstoj in funkcioniranje sploh morajo postaviti ena nasproti drugi v hierarhičen odnos, pa tvorijo mitološke diskurze, ki nemalokrat niso samo pozitivno funkcionalni, ampak imajo tudi svoje negativne praktične posledice, kot so rasna, spolna in narodnostna diskriminacija. To se dogaja predvsem zaradi hierarhične vzpostavitve dveh opozicij, kjer je ena vedno superiorna, druga inferiorna. Čeprav so tako strukture kot vsebine spremenljive, ideološko pojmovane, predvsem pa kulturno relativne, so največkrat po naravoslovni logiki vzete za univerzalne in absolutne. Naturalizacija pa se dogaja tudi v navidezno povsem objektivnih medijskih tekstih, kot so filmi in glasba. Ker mediji šele konstruirajo realnost in tako populaciji posredujejo enostransko in ideološko resnico, ki se predstavlja za absolutno, je industrijsko producirane in konzumirane medijske tekste treba analizirati, denaturalizirati in dešifrirati njihova skrita sporočila. Pomeni, ki se reproducirajo skozi ideologijo v popularni kulturi, delujejo predvsem na človekovi nezavedni ravni. Človek, ki ima kot družbeno bitje potrebo po identifikacijah in identiteti, pa se jih kaj hitro oprime kot trdnih in univerzalnih. Nihče namreč ne bi rad bil »*tabula rasa*«¹, ker ne-identiteta povzroča kaos in izgubo smisla. Tako se hierarhični odnosi producirajo, predvsem pa reproducirajo tudi v popularni kulturi, v medijskih tekstih, ki gledalce naslavljajo kot objektivna sporočila. Prav objektivna krinka pa je največji pokazatelj ideološkosti. Svet se je od nekdanj definiral binarno, vendar je bil Rene Descartes tisti, ki je znanstveno-filozofsko postavil vplivne temelje dvojnosti človeške narave, kjer samostojno bivata duh in telo. Na ta osnovni strukturni niz pa se dodajo še drugi pomeni, ki skupaj tvorijo dva ločena diskurza, hierarhično postavljena eden nad drugim. Človekova racionalnost in um postaneta superiorna, človekova čutna plat in telo, ki jo predstavlja, pa

¹ Prazna voščena tablica pri Rimljanih, ki simbolizira prazno človekovo duševnost ob rojstvu, ki še ni bila deležna nobenih vtisov in vsebin zunanjega, izkustvenega sveta (Sruk 1995, 325).

postaneta inferiorna. Posledično dobimo racionalnega človeka s kulturo, ki je večvreden, in iracionalnega animaliziranega človeka, ki je zaradi svojega deleženja na naravo manjvreden. Telo pomeni naravo, duh pomeni kulturo. V tem smislu kartezijski dualizem grobo rečeno ni nič drugega kot temeljna binarna opozicija strukturalizma, narava – kultura. Ta dualizem pa je močna ideologija naturalizirane hierarhije, ki se producira v popularni kulturi.

V diplomski nalogi smo na primeru analize teksta popularne kulture, uspešnice filma *Avatar*, pokazali, kako koncepta binarnih opozicij in kartezijskega dualizma sovpadata in kako ima osnovni binarizem oz. dualizem, ki ga lahko poimenujemo duh – telo ali kultura – narava, še vedno vodilno strukturalno mesto v Zahodni miselni paradigmi, kar se odraža v tekstih popularne kulture. Tako superiorna pozicija racionalizma v razsvetljenstvu je le še ena mitološka konstrukcija, ki temelji na hierarhični dualni organizaciji telesa in duha. Namen diplomske naloge je tudi aktualizacija razsvetljenske misli na primeru sodobne popularne kulture.

Teza diplomske naloge torej je, da sta kartezijski dualizem telesa in duha in strukturalistična binarna opozicija narave in kulture različni interpretaciji osnovnih struktur enakega diskurza, ki se še danes reproducira skozi tekste popularne kulture in ohranja ideologijo naravne hierarhije. Metode, uporabljene v nalogi, so kvalitativna analiza primarnih in sekundarnih virov, opozicijska analiza branja filma ter lastno empirično gradivo.

2 KONCEPT POPULARNEGA IN AVATAR

Glavna značilnost popularne kulture je njena vpetost v institucionalne in ideološke okvirje kapitalizma ali sposobnost ustvarjalnega oziroma kritičnega prisvajanja popularnih tekstov pri potrošnikih. Pri kulturoloških analizah popularnih tekstov je treba upoštevati dve perspektivi. Prvič, razumevanje popularne kulture kot prostora uveljavljanja hegemonije² vladajočih družbenih skupin, in drugič, razumevanje popularne kulture kot prostora semiotskega odpora hegemoniji. Čeprav ima popularna kultura izvor v strukturah kapitalistične ekonomije in produkcije, pa sama po sebi nima nikakršnih apriornih političnih implikacij. Tako popularno kulturo razumemo kot dinamično polje boja med hegemonskimi in protihegemonskimi koalicijami različnih družbenih skupin. Na eni strani imamo hegemonski blok, ki z nadzorom nad večino proizvodnje v popularni kulturi vsaj delno zagotavlja njen večinoma ideološki značaj, na drugi strani pa ljudi, ki z ustvarjalnostjo in reflektirano potrošnjo ves čas oblikujejo različne točke odpora (Stanković 2006, 103–104). Popularnokulturni tekst, ki se producira skozi mreže filmske industrije in smo ga analizirali v diplomski nalogi, je domišljjski akcijski spektakel *Avatar*, film režiserja Jamesa Camerona.

Filmska uspešnica *Avatar* velja za novost v filmski produkciji prav zaradi tridimenzionalne tehnologije in napredne računalniške simulacije. Vsebinsko pa ustreza ustaljeni strukturi tipičnega hollywoodskega filma, v katerem najdemo črno-bele percepcije, zaplet in akcijski razplet, ljubezen dveh mladih in lepih ljudi ter srečen konec. Čeprav se v *Avatarju* odpirajo mnoga družbena vprašanja od ekologije, kolonializma, rasizma do kapitalizma, pa se bomo v diplomski nalogi osredotočili na vsebinski del filma, in sicer na njegove osnovne strukturne hierarhije, ki jih film reproducira in jih bomo v nadaljevanju imenovali binarne opozicije. Popularnokulturni teksti imajo danes zaradi učinkovitih in hitrih medijskih kanalov možnost, da s kulturno industrijo ustvarjajo in ohranjajo ideologije in diskurze, ki naturalizirajo predvsem hierarhične odnose, s tem pa na praktični ravni legitimirajo diskriminacijo, rasizem, kolonializem, izkoriščanje itd. Vsebina filma nam predstavlja »prišleke« z Zemlje, ki so naseljeni na več svetlobnih let oddaljeni človeški postojanki na planetu Pandora. V nezemeljski svet vstopimo skozi oči Jaka Sullyja, nekdanjega marinca, priklenjenega na invalidski voziček. Kljub invalidnemu telesu pa je Jake v srcu še vedno bojevnik. Na Pandori mogočna človeška korporacija izkopava redki mineral, ki je ključnega pomena za rešitev

² Hegemonija je izraz, ki ga je Antonio Gramsci uporabil za ideološki boj za prevlado. Hegemonija predpostavlja, da kulturno vodstvo določenih slojev ni doseženo s silo ali prisilo, ampak je zagotovljeno s strinjanjem podrejenih.

Zemljine energijske krize. Ker je ozračje na Pandori strupeno, so ustvarili program Avatar, v katerem je zavest ljudi povezana z avatarjem. Avatar je na daljavo kontrolirano biološko telo, ki lahko preživi v smrtonosnem ozračju. Ti avatarji so plod genetskega inženiringa človeške DNK in DNK staroselcev Pandore – Na'viev. Ponovno rojen v svojem avatarju glavni protagonist Jake lahko spet hodi. Njegova naloga je infiltracija med Na'vije, ki so postali glavna ovira pri izkopavanju dragocene rudnine. A prekrasna ženska Na'viev, Neytiri, Jaku reši življenje, in to spremeni vse. Njen klan Jaka z obredom iniciacije sprejme medse in nauči se, kako postati eden izmed njih, kar je povezano z mnogimi preizkusi in pustolovščinami. Ko se Jakov odnos z njegovo obotavljivo učiteljico Neytiri poglobi, začne spoštovati na'vievski način življenja in razumeti njihovo kulturo, in nazadnje zavzame svoje mesto med njimi. Kmalu je postavljen pred najtežji preizkus, ko jih popelje v epsko bitko, ki bo odločila o usodi celotnega sveta. Jake Sully seveda premaga nasprotnike, ki so tokrat imperialistično usmerjeni Zemljani, in reši Na'vije pred nasilnim kolonializmom Zemljanov. Njegova zavest se za vselej prenese v resnično telo staroselcev, kjer pomirjen ostane v objemu svoje ljubezni, staroselke Neytiri.

Vsebina filma je prikazana na način dominantnega³ in nekritičnega načina branja sporočil, kjer gledalec sprejme vse vrednote v filmu. Vendar pa bomo za kompetentno ideološko analizo uporabili sistem opozicijskega⁴ branja medijskih sporočil.

Film je tako idealen popularnokulturni tekst, v katerem se lahko skozi osnovne binarizme narave in kulture pa tudi duha in telesa prepozna hierarhični diskurz, katerega temelje najdemo v kartezijskem dualizmu. V ločenosti telesa in duha najdemo razum, ki ima superiorno vlogo in pripada zahodni kulturi, ter telo, ki je inferiorno in pripada naravi oz. animaliziranim oz. naturaliziranim ljudem. Evropocentrična ideologija, ki se reproducira skozi osnovni dualizem telesa in duha, pa se v medijski kulturi nekritičnemu bralcu sporočil seveda predstavlja kot samoumevna in edina logična. Film naj bi kritiziral zgodovinski imperializem, vendar pa se njegovi vzorci skozi film prej reproducirajo, kot pa da bi kritizirali. Enako meni Nikolai Jeffs: »Avatar je prej 'reprodukcija kolonialnega uma' kot pa kritika kolonializma« (Vrdlovec 2010). *Avatarjeva* zgodba je tako arhetipska, kot da bi želela v zgoščeni obliki povzeti vso zgodovino zahodnocivilizacijskih osvajanj "drugega sveta" vse od španskega koloniziranja Južne Amerike do današnjega "implementiranja demokracije" v Iraku in Afganistanu. Vendar pa v diplomski nalogi vsebino *Avatarja* analiziramo skozi

³ Bralec medijskega sporočila sprejme pomen in vsebino v skladu z dominantnimi vrednotami.

⁴ Bralec medijskega sporočila prepozna v tekstu dominantne vrednote, vendar jih zavrne.

teorije strukturalizma in Descartesov kartezijski dualizem, da bi pokazali, da se na videz objektivna dediščina razsvetljenstva nahaja prav v ideologiji univerzalnega razuma.

3 STRUKTURALIZEM

Francoski strukturalizem je med letoma 1950 in 1960 v francoskem intelektualnem prostoru doživljal velik prodor. Strukturalizem ni nasprotoval samo »humanistični« filozofiji zavestnega jaza, ki bi iz svojega gledišča suvereno obvladoval univerzum, temveč je temeljito razrahljal vsakršen pozitivizem⁵, naturalizem⁶ in realizem⁷, katerih skupna poteza je verjetje v obstoj realnosti, ki bi bila neodvisna od človeka. Subjekt in struktura sta preko nezavednega neločljivo prepletena, drug drugemu sta pogoj, zato je nemogoče govoriti o zavestnem jazu in objektivni realnosti (Hrženjak 2002, 9). Tako je strukturalizem gradil svojo filozofijo na podlagi nezavednih struktur, ki so v osnovi binarno organizirane in so druga drugi pogoj za definicijo. Tako strukturalizem odkriva konceptualne strukture, s katerimi različne kulture organizirajo svojo percepcijo in razumevanje sveta. Zanika kakršnokoli končno in brezpogojno znanstveno resnico. Resnico definira kot funkcijo konceptualnega in kulturnega sistema, ki jo sestavlja in sprejema; ni funkcija univerzalne, objektivne, predkulturne realnosti (Fiske 2005, 122). Strukturalistična ideja izhaja iz de Saussurove⁸ teorije jezika kot strukturalnega sistema, ki se je razširila tudi na področje kulture in družbe. Saussure, ki je jezik razdelil na dva dela, je osnovno strukturo jezika, ki jo urejajo pravila, imenoval *langue*⁹. Drugi del jezika sestavljajo partikularna, govorna, pisna ali risana dejanja, ki jih ob uporabi strukture in pravil, ki vlagajo *langue*, ustvarja dejanski govorec ali pisec. Saussure ga je poimenoval *parole*¹⁰ (Hall 1997, 33). Strukture (*langue*) pa naj bi bile predvsem nezavedne,

⁵ Pozitivizem je široki tok poklasične meščanske filozofije v 19. in 20. stoletju. Filozofijo je želel čim bolj približati znanosti. Izhodišče pozitivizma je prepričanje, da je lahko edina čvrsta osnova spoznavanja dejstvo, stvaren podatek. Tako odklanja vsakršno ontološko problematiko, bodisi idealistično bodisi materialistično (Leksikon filozofije 1995, 265). Družboslovje naj bi tako uporabljalo naravoslovno metodo in iskalo univerzalne temelje družbe in zgodovine, kar pa je v nasprotju z danes prevladujočo percepcijo, da je družba živ organizem simbolov, pomenov in relacij, ki se spreminja.

⁶ Naturalizem je nazor, da je narava temelj vsega bivajočega. Tako naturalizem kulturo in duševnost reducira na naravo in naravne sile (Leksikon filozofije 1996, 221). Družbene vloge in prakse tako postanejo naravne in univerzalne, in tako upravičujejo vsakršno diskriminacijo.

⁷ Realizem priznava obstoj realnosti zunaj zavesti. Usmerjen je v objektivni svet, kjer se poudarja razumsko dojemanje sveta in življenja, prav tako pa teži k uporabi naravoslovnih metod v humanistiki in družboslovju.

⁸ Švicarski jezikoslovec Ferdinand De Saussure je opredelil jezik kot sistem znakov, ki se gibljejo v sistemu, saj imajo pomen šele, če so del sistema znakov. Trdil je, da obstaja forma (dejanska beseda, podoba, fotografija ipd.) in ideja oziroma koncept v naših mislih, s katero je ta forma povezana. Prvi element je imenoval označevalec (*signifikant*), drugega označenec (*signifié*) (Hall 1997, 31).

⁹ Jezikovni sistem (Hall 1997, 33).

¹⁰ Dejanski govor, govorna dejanja, ki jih omogoča jezik (Hall 1997, 33).

ali kot pravi Jacques Lacan: »Nezavedno je strukturirano kot govorica.« Tako je tudi osnovna predpostavka antropologa Clauda Levija Straussa misel: » /.../ da je treba v podzavesti iskati ključ za razumevanje ne samo jezika in mišljenja, temveč tudi družbene organizacije same« (Majer 1978, 108). Vendar nas v diplomski nalogi zanima predvsem osnovna enota strukturalizma, binarna opozicija, iz katere nato nastane ves binarni diskurzivni niz, ki osmišlja družbo. Tako je bila za Levija Straussa, ki je bil strukturalistični antropolog, pomembna paradigmatična razsežnost jezika, torej sistem kategorij. Ustvarjanje konceptualnih kategorij znotraj sistema je bilo zanj bistvo oblikovanja razumevanja, bistvo tega procesa pa je bila struktura, ki jo je imenoval binarna opozicija. To je sistem dveh povezanih kategorij, ki v svoji najčistejši obliki sestavljata vesolje. V popolni binarni opoziciji je vse bodisi v kategoriji A bodisi v kategoriji B. Torej kategorija A ne more obstajati sama po sebi kot bistvena kategorija, temveč le kot strukturiran odnos s kategorijo B (Fiske 2005, 123). Tako tudi Levi Strauss v svojem delu *Divja misel* (Levi Strauss 2004, 151) pravi:

Vse ravni klasifikacije dejansko kažejo skupni značaj: katerokoli raven že obravnavana družba postavlja v ospredje, mora ta dopuščati – in celo predpostavljati – možno uporabo drugih ravni, ki so s formalnega gledišča analogne privilegirani ravni in se razlikujejo le po položaju vsake od njih znotraj globalnega referenčnega sistema, ki deluje s pomočjo dvojice kontrastov: med splošnim in posebnim na eni strani, med naravo in kulturo na drugi strani.

Najosnovnejša binarna opozicija strukturalizma je torej narava – kultura. Binarne opozicije pa niso enakovredna razmerja, ki se med seboj definirajo, ampak so predvsem hierarhično urejena. Superiornost ene zahteva inferiornost druge. Ko govorimo o osnovnem binarizmu¹¹, ki osmišlja svet, pa je treba povedati, da iz njega izhajajo nadaljnje konotacije in pomeni, ki se nanj prilepijo in skupaj oblikujejo dualističen diskurz razumevanja sveta. Če se izrazimo metaforično, takrat svet vidimo predvsem črno-belo. Enako pravi Fiske: »Ker je princip strukturiranja temeljni način razumevanja našega sveta, strukturalizem išče vzporedne strukture, ki na podobne načine organizirajo navidezno precej različne dele našega kulturnega obstoja« (Fiske 2005, 125). In o tem govori tudi Levi Strauss: »Izhajajoč iz binarne opozicije, ki je najenostavnejši primer sistema, kar si jih je mogoče zamisliti, se ta zgradba tvori s

¹¹ V diplomski nalogi se ne bomo spuščali v psihoanalitične teorije nastanka dualizma, vendar lahko tukaj na kratko omenimo, da ta meni, da se »razlika« nahaja v našem psihičnem življenju. »Drugi« je namreč pogoj za konstruiranje »jaza« kot subjekta in spolne identitete. Po Freudu se slednja razlika zgodi v Ojdipovem kompleksu (Hall 1997, 237).

kopičenjem novih členov na vsakem od obeh polov, izbranih zato, ker so s tem polom v odnosu opozicije, korelacije ali analogije« (Levi Strauss 2004, 179).

Ronald Barthes je ta diskurzivni niz, ki se razplete okoli osnovnih struktur, imenoval mit. Vendar se Barthesov mit za razliko od Straussovega naslanja na kulturo nasploh; pri tem gre za semiotično¹² dinamično branje kulturnih tekstov. Osnovni argument semiotičnega pristopa, ki ga je nakazal Saussure in potlej uporabljal Barthes, je, »da ker vsi kulturni predmeti izražajo pomen in ker so vse kulturne prakse odvisne od pomena, morajo uporabljati znake; toda če to počnejo, morajo delovati tako, kot deluje jezik, in biti dovzetne za analizo, ki pravzaprav uporablja Saussurjeve lingvistične koncepte« (Hall 1997, 36). Če je jezik niz povsem arbitrarnih razmerij med označevalci in označenci, potem sistemi pogledov na svet, ki v teh mrežah nastajajo, nikakor ne morejo biti odraz nekih »resničnih« struktur v »resničnem« svetu, saj so samo jezikovni konstrukti, ki se razlikujejo od jezika do jezika in od kulture do kulture in ki nam resničnost šele konstruirajo. Konstrukti se praviloma predstavljajo kot »naravni«, vendar pa je naša resničnost kulturno konstruirana (Strinati 1998, 110). Tako za Barthesa mitologija predstavlja raven konotativnih¹³ abstraktnjših pomenov. Ravno ti konotativni pomeni so raven, na kateri ljudje oblikujemo svoje interpretacije resničnosti. Na teh ravneh tako poteka naturalizacija; kar je zgodovinsko in kulturno specifična interpretacija resničnosti, postane naravno »dejstvo« (Stanković 2006, 71). Barthes (2000, 131) pravi: »Iz resničnosti je postrgana zgodovina in na njeno mesto stopi Narava; slednja iz stvari izbriše človeške pomene, tako da ti sedaj označujejo le še človeško nepomembnost.« Vendar je ob predpostavki, da je kultura le konstrukcija realnosti, mitologija najbolj prisotna prav na denotativni ravni, na ravni »zdravorazumskosti« pomenov.

V diplomski nalogi so analizirane hierarhične osnovne strukture binarnih opozicij na primeru popularne kulture, in sicer skozi družbene konotacije popularnega hollywoodskega filma *Avatar*. Poskušali bomo dokazati, da se skozi film reproducirajo osnovne strukture narave in kulture, ki so družbeno in zgodovinsko posledica razsvetljenstva, ki je to osnovno strukturo

¹² Semiotika je veja strukturalizma, ki preučuje znake, kode in sisteme, v katere so znaki organizirani, ter kulturo, znotraj katere ti znaki ali kode delujejo. Njen poudarek je predvsem na aktivnejšem pomenu prejemnika oz. bralca določenega sporočila, saj je branje kulturnega teksta določeno s kulturno izkušnjo bralca. Zavrača torej linearen model komunikacije, kjer naj bi sporočilo nespremenjeno prišlo do »naslovnika« (Fiske 2005, 54).

¹³ Barthes loči denotacijo in konotacijo. Pri denotativni ravni branja kulturnih tekstov gre za opisno oz. dobesedno raven pomena, o katerem se strinjajo tako rekoč vsi pripadniki neke kulture. Pri konotativni ravni gre za področje, kjer se označevalec nanaša na širšo raven pomenov v določeni kulturi, na vrednote, verovanja, stališča, ideologije itd. (Stanković 2006, 70).

razlagalo skozi ideologijo kartezijskega dualizma, ločenosti telesa in duha. Tako je na tem mestu najprej treba vzeti pod drobnogled dualizem narave in kulture.

3.1 Narava – kultura

Po Straussu je osnovna binarna opozicija, ki definira simbolne pomene v družbi in kulturi, opozicija narava – kultura. Izvor te osnovne strukture je pripisal totemizmu. Bistvo totemizma je po njegovem mnenju v tem, da je ustvaril simbole, ki omogočajo organiziranje odnosov med družbenimi in živalskimi serijami, med kulturo in naravo. Ti dve seriji ne obstajata ločeno druga od druge, temveč nastajata kot srečanje dveh stvarnosti, ki prav v tem dotiku šele dobivata svojo strukturo (Majer 1978, 108). Dualna organizacija torej po Straussu izhaja iz totemizma. Najdemo jo v vseh kulturah in družbah, tako v kulturnih in religijskih¹⁴ kodih kot v popularni kulturi¹⁵. Kot smo že poudarili, se dualna razmerja definirajo z negativno razliko. Njihova identiteta je namreč negativna, oz. če se izrazimo drugače: »Razlika je mati identitete.« Na osnovno strukturo se tako veže niz pomenov; narava postane npr. tudi žensko, temno, pasivno, zemlja, medtem ko kultura postane moško, svetlo, aktivno, nebo. Strauss (1965, 8) pravi: »Pojma nasprotje in medsebojno učinkovanje, pojem nasprotnih parov, vse to ima že dolgo zgodovino. Toda strukturalna lingvistika in po njenem zgledu strukturalna antropologija sta te pojme znova vnesli v slovar človeških znanosti /.../ To načelo obstoji v združevanju dveh nasprotujočih si pojmov.« Tako nerazčlenjeno stvarnost, ki obdaja človeka, diferencira človek najprej na nasprotna pojma narave in kulture. Pojem narave brez odnosa do pojma kulture in obrnjen, pojem kulture brez odnosa do pojma narave, sta sama po sebi brez smisla. Smisel nastane šele, ko ju postavimo drugega nasproti drugemu. To razlikovanje in klasificiranje nastopa s pomočjo kodeksa, ki razstavlja nediferencirane grupacije na nasprotni kategorije: zgoraj – spodaj, nebo – zemlja itd. (Majer 1978, 110–111). S takim procesom se posamezna skupina začneja razlikovati od drugih skupin, sprožita se nujna procesa homogenizacije navznoter in ekskluzivacije navzven.¹⁶

¹⁴ Npr. religijski primer daoizma, ki govori o dau – poti, skrivnostni neosebni kozmični sili, ki sestoji iz jina in janga, dveh komplementarnih načel ali faz, ki se menjavata v času in prostoru. Jang tako konotira moškost, svetlo, zgoraj, toplo, aktivno, nebo itd., jin pa ženskost, temno, spodaj, hladno, pasivno, zemljo itd.

¹⁵ Znan primer strukturalistične analize binarnih razmerij v popularni kulturi je analiza filmov o Jamesu Bondu avtorja Umberta Eca. Romani o Jamesu Bondu so napisani kot neke vrste matrica, v kateri je izbrani niz binarnih opozicij z majhnimi variacijami uporabljen vedno znova (Stanković 2005, 60).

¹⁶ Tukaj je na kratko treba omeniti še problem s sinhrono metodo strukturalizma, saj menim, da je za kakovostnejšo analizo medijskih tekstov potrebna tudi diahrona perspektiva. Strukture namreč niso univerzalne in absolutne, ampak se tudi te spreminjajo glede na zgodovinski in kulturni kontekst. Sinhrona perspektiva

Vendar pa ta dualizem lahko uporabimo tudi za analizo sodobnih popularnokulturnih tekstov, kot so filmi, glasba, oglaševalska sporočila, tiskani mediji, medijski diskurz v pisani in vizualni tekstovni obliki. Tako je bil Strauss prepričan, da je ena izmed ključnih ločnic, ki jo poskušajo razumeti vse družbe, prav ločnica med naravo in kulturo. Kulture se razlikujejo od narave zato, da bi vzpostavile svojo lastno identiteto, in potem legitimirajo to identiteto tako, da jo primerjajo z naravo in tako dokažejo, da je ta identiteta »naravna« in ne kulturna (Fiske 2005, 127). V filmu *Avatar* tako zasledimo dve dokaj homogenizirani skupini navznoter, ki druga drugo izključujeta. Kulturo predstavljajo Zemljani, ki se poimenujejo ljudje neba, medtem ko so Na'vijci, staroselci na planetu Pandora, ljudje zemlje in narave. Zemljani, ki so racionalna bitja, želijo z znanstveno terminologijo razložiti magično percepcijo Na'vijcev. Pandora ni samo planet neukrotljive narave, ampak je celo hujša od pekla. Tako pravi belski polkovnik: »Če pekel obstaja, si lahko tam privoščite dopust, ko končate na Pandori.«¹⁷

Podobno o binarni organiziranosti človeka pravi *Anton Trstenjak* v svojem delu *Človek končno in neskončno bitje* (1988, 44):

Že od vseh začetkov se javlja v človeku razen materije še duhovni princip, ki svet nenehno preoblikuje onstran golih bioloških zakonov razvoja /.../ Človek v svoji pristni podobi stoji pred nami zmeraj na meji med dvema zelo različnima svetovoma: med živalsko zaprtostjo, stvarnostjo in trpno določenostjo brez osebne zavesti sreče in nesreče na eni strani, na drugi pa v dotiku z duhovnim svetom odprtosti in svobodnosti /.../ človek je mejno bitje, na Zemlji nenehno niha med peklom in nebom.

Tukaj vidimo, da se narava povezuje z živalskostjo, medtem ko človek največkrat pade v konotacije kulture. V nadaljevanju, kjer bomo razdelali kartezijski dualizem, pa bomo videli, da enaka binarna organiziranost velja zanj in da človekovo telo spada na področje narave oz. bioloških zakonov razvoja in determiniranosti, človekov duh pa na področje kulture in svobode. Živalsko zaprtost seveda simbolizirajo Na'vijci, medtem ko svobodo simbolizirajo Zemljani. Drugi, ki je prebivalec Pandore, je avtomatično sovražnik: »Tam zunaj za ograjo vas vsako živo bitje, ki hodi, leti ali se plazi po blatu, želi ubiti in požreti vaše oči.«¹⁸

lahko pokaže samo strukturne odnose, ne more pa odkriti razvojnih tendenc znotraj sistema samega. Kako je binarna struktura zgodovinsko pogojena, je npr. pokazal Foucault v *Zgodovini norosti*.

¹⁷ »If there is a hell, you might wanna go there, after a tour on Pandora« (*Avatar* 2009).

¹⁸ »Out there beyond that fence, every living thing that crawls, flies or squats in the mud wants to kill you and eat your eyes« (*Avatar* 2009).

Avtor, ki je kulturo nedvomno dualistično zastavil proti naravi, je Ernst Cassirer. Človek ni več racionalna žival, temveč je simbolno bitje (*animal symbolicum*). V jedru dualizma človek – žival najdemo temeljno binarno opozicijo narava – kultura. Človek ima poleg emocionalnega jezika še propozicionalen jezik. Tako Cassirer zagovarja, da morajo biti zgodovinska dejstva razumljena s pomočjo simbolov. Zgodovina torej ni svet objektivnosti kot naravoslovje, ampak svet simbolov in znakov. Temeljna simbolna forma pa je jezik (Cassirer 1944, 172–175). Človek je v tem dualizmu sposoben abstraktnega mišljenja, ki mu ga omogočata jezik in govor, ter samozavedanja. V tem se kot predstavnik kulture bistveno razlikuje od živali, pripadnic narave. In ravno to mišljenje, kot bomo videli v nadaljevanju pri kartezijanskem dualizmu, konotira kulturo. Prav tako je dualističen diskurz narava – kultura jasno viden ne samo v družbeno-kulturni percepciji človeške organizacije, ampak tudi v medijskih tekstih popularne kulture. Osnovna binarna organizacija narava – kultura se torej še danes uspešno producira in reproducira v na prvi pogled povsem objektivnih, nevtralnih in »naravnih« medijskih tekstih. Domorodci Pandore, Na'vijci, so »navadni divjaki, ki živijo na drevesu,« njihov dom pa je »planinska utrdba«.

3.2 Hierarhični odnosi binarnih opozicij

Osnovne strukture, ki se (re)producirajo, pa so največkrat hierarhično urejene. Poglejmo, kaj sploh pomeni hierarhično vrednotenje kulture in družbe in kakšne praktične posledice izhajajo iz dualizma narava – kultura. Problem namreč nastane pri procesih naturalizacije in animalizacije, kjer so »primitivni« ljudje klasificirani na podlagi »naravnih« in samoumevnih dejstev inferiornosti določene skupine, ki je največkrat predstavnica zahodne in belske populacije. Slednje se pozna tudi v jezikovni rabi, kjer se uporablja pojem »divjaki«. Diskurzi, ki se na podlagi osnovnih struktur oblikujejo in bi jim lahko rekli mitologije ali ideologije, pa so vedno hierarhično vrednoteni. Ker so odnosi npr. dveh kultur vedno hierarhično vzpostavljeni, je na tem mestu nujno omeniti kulturni relativizem¹⁹. Zahod ima

¹⁹ Kulturni relativizem predpostavlja enakost različnih kultur in jih ne vrednoti hierarhično. Vrednote različnih kultur predstavlja kot enakovredne v različnih kontekstih. Zelo podoben je pojmovnemu relativizmu, ki pravi, da se pojmovni sistemi razlikujejo. Tako se že same kulture znatno razlikujejo glede tega, kako razvrščajo, konceptualizirajo in urejajo svoje izkustvo. Medtem ko en sistem svet opremlja z drevesnimi duhovi in ima nevihte za dejanja božjega nezadovoljstva, drugi operirajo s subatomskimi delci in teorijo kinetične energije. Zahodnjaki organiziramo in osmišljamo svoje izkustvo denimo s kategorijami prostora, časa, načela vzročnosti, števila, dejavnosti in posameznikov, ki običajno niso univerzalna, vsaj v svojih podrobnostih ne.

namreč povsem evropocentričen²⁰ in egocentričen odnos do drugih kultur. Naj pojasnim, da je takšna percepcija problematična z vidika njenih praktičnih posledic v družbi, ko neutemeljeno prihaja do kulturnega ali ozemeljskega kolonializma in izkoriščanja določenih družbenih skupin, ki se jim ideološko pripiše status inferiornosti, kar naj bi te posege legitimiralo. Tako so v filmu Na'vijci po naravi inferiorna bitja, ki so povrh vsega še neumna, ker ne izkoriščajo zelo dragega minerala unobtanija, ki pa je za Zemljane nujno potreben zaradi rešitve energetske krize. Poleg tega mineral prinaša ogromne dobičke, kar seveda legitimira poseg Zemljanov v kulturo in ozemlje Na'vijcev. Vendar: kako in zakaj prihaja do takšnega hierarhičnega vrednotenja kultur, ki naturalizira imperializem?

Hierarhije moči mogoče še vedno obstajajo zaradi tega, ker kulture v resnici sprejmejo svoj od drugih predpisan status podrejenosti, ki jih naslavlja. Skladno s posledicami tega težijo k tistemu, ki ga jim predstavlja, in ga tudi sami vzamejo za »ideal«. Natančneje lahko rečemo, da gre za sprejemanje linearnega časa in enosmerne evolucije v kulturi. V takšnih percepcijah se namreč nujno ustvarja hierarhija. Če sprejmemo ideal, ki je »višji« od nas, potem logično sledi, da mu sledimo in sebe projiciramo »nižje«. Na ta način se lahko hierarhični odnosi v binarizmih reproducirajo in ohranjajo. Althusser temu procesu pravi *interpelacija*²¹. Meni, da je sleherna ideologija²² mogoča le prek subjekta in za subjekte. V reakciji subjekta in ideologije je na delu funkcija ideološkega prepoznavanja. Althusser (2000, 106) pravi: »Vsaka ideologija interpelira konkretne individuumne v konkretne subjekte prek delovanja kategorije subjekt.« Za interpelacijo individuum v subjekt pride do njihovega podrejanja in individuum se prepozna v določeni ideologiji, ki ga je naslovila, zato se ji podredi in jo sprejme za svojo. Subjekti se vključujejo v prakse, ki jih oblikujejo rituali. »Prepoznavajo, priznavajo obstoječe stanje, to, »da je res tako in nič drugače«, da je treba ubogati boga, vest, duhovnika, šefa, inženirja ...« (Althusser 2000, 106). Individuum veruje v Boga ali Dolžnost ali Pravico. Glede na to, da je individuum subjekt z zavestjo, se vzpostavi popolnoma ideološki konceptualni dispozitiv – subjekt ima zavest, kjer svobodno oblikuje in svobodno priznava ideje, v katere veruje, s tem pa je tudi (materialno) vedenje subjekta povsem

²⁰ Evropocentrizem je predpostavka, ki temelji na verjetju v linearni zgodovinski razvoj in na hierarhičnem vrednotenju kultur ter na vrh zgodovinske lestvice in najbolj razvitih civilizacij postavlja Evropo in zahodni svet. Najvišjo stopnjo so dosegle evropske kulture oz. družbe, končni cilj evolucije je civilizacija, gre torej za hierarhično razvrščanje razlik med kulturami in družbami.

²¹ Interpelacija (lat. *interpellatio*, *interpellare* seči v besedo). Althusser interpelacijo, naslovitev, uporablja v smislu »interpelirati v subjekte«, »nasloviti kot subjekte«, dvojni prevod poudarja, da ideologija šele z naslavljanjem konstruira subjekte (Althusser 2000, 96).

²² Ideologija je predstava imaginarnega razmerja med individuumi in njihovimi realnimi eksistenčnimi razmerami.

naravno. Tisto, kar se dogaja v ideologiji, je torej videti, kot da se dogaja zunaj nje. Biti v ideologiji pomeni misliti zase, da si zunaj ideologije. Ideologija nima zunanosti, hkrati pa ni nič drugega kakor zunanost (Althusser 2000, 106). Tukaj je torej odgovor, kako se hierarhični odnosi osnovnih binarizmov reproducirajo in ohranjajo, z njimi pa tudi celotne kulturne in družbene konstrukcije. V *Avatarju* Zemljani nastopajo s svojo arogantno pozicijo večvrednosti, ki se utemeljuje na dogmi razuma, in logično se nasproti ustvari pol manjvrednosti, ki ga utelešajo Na'vijci. Tudi oni namreč potrebujejo svojega Drugega za vzpostavitev identitete, in na ta način se ideološki krog zaključi. Na'vijci se začnejo učiti jezika »ljudi neba« oz. Zemljanov, ker v tem vidijo večvrednost. Hkrati s to potezo se identificirajo z inferiornim položajem v ideologiji hierarhije.

Odgovor na vprašanje, zakaj so binarni odnosi ustvarjeni hierarhično, je morda prav v človekovih imperialističnih tendencah, najprej nad naravo in živalmi, nato nad ljudmi, ki jim je pripisan status živalskosti ali narave. Tako tudi v *Genezi Svetega pisma* najdemo te imperialistične tendence, ki bi lahko spodbujale hierarhično vrednotenje: »Bog je rekel: 'Naredimo človeka po svoji podobi, kot svojo podobnost! **Gospoduje** naj ribam morja in pticam neba, živini in vsej zemlji ter vsej laznini, ki se plazi po zemlji!' Bog je ustvaril človeka po svoji podobi, po Božji podobi ga je ustvaril, moškega in žensko je ustvaril« (1 Mz, 1,26). Bog je torej imperialističen in je tisti, ki producira hierarhične odnose. Če nadaljujemo, najdemo tudi izvor hierarhije spolov, ki se seveda prilepi na osnovne binarizme dneva in teme, dobrega in zla: »Človek je rekel: 'Žena, ki si mi jo dal, mi je dala z drevesa in sem jedel.' /.../ ženi pa je rekel: 'Zares, mnogo boš trpela v svoji nosečnosti in v bolečinah boš rojevala otroke. Po možu boš hrepenela, **on pa bo gospodoval nad teboj**'« (1 Mz, 3,16). Pri analizi *Avatarja* je zanimivo prav to, da imajo Na'vijci matriarhalno družbeno organizacijo. Nasproti njim imajo Zemljani seveda patriarhalno organizacijo, katere samovšečna ideologija po »naravi« legitimira izkoriščanje ženskega pola, saj tako pravi že Bog v bibliji. Zahodna civilizacija ima tako logično in naravno legitimnost do podrejanja oz. »gospodovanja« drugim, ki sem ne spadajo. Matriarhat pri Na'vijcih se kaže tako v voditeljici klana kot v poslednjem in edinem božanstvu Eywi. Glavna mati klana Tsahik tako interpretira voljo božanstva Eywe. Skozi oči zemeljske percepcije so Na'vijci prastaro ljudstvo, ki mora po linearni poti šele priti do patriarhata.

3.2.1 Diskurz in Avatar

Michel Foucault je binarizme v smislu reprezentacij analiziral v pojmu vednosti (namesto zgolj pomena, kot je to analiziral semiotični pristop), prek nečesa, kar je imenoval diskurz. Pomen v kulturi je namreč pogosto odvisen od večjih enot analize – naracije, izjav, podob in celih diskurzov, ki delujejo v vrsti različnih tekstov in področij znanja o subjektu, ki so si pridobili veliko avtoriteto. Kot je povedal sam, so bili njegovo glavno zanimanje odnosi oblasti in ne odnosi pomena. Zato je svojo pozornost z »jezika« preusmeril na »diskurz«²³ kot sistem reprezentacije. Diskurz je za nas pomemben predvsem v povezavi z aplikacijo osnovnih binarnih struktur na celotno narativnost zgodbe v *Avatarju*. Diskurz namreč »konstruira temo, definira in proizvede objekte našega vedenja, obvladuje način, na katerega lahko o temi smiselno govorimo in razmišljamo, ter opredeli sprejemljiv in razumljiv način, na katerega govorimo, pišemo in se obnašamo. Hkrati po definiciji tudi 'izloči' in omeji druge načine govorjenja in obnašanja v zvezi z določeno temo ter načine konstruiranja vednosti o njej« (Hall 1997, 44).

Poleg tega diskurz ustvari objekte vednosti, zunaj diskurza pa ne more obstajati nič smiselnega. Po Foucaultu se hierarhični odnosi ohranjajo in reproducirajo skozi vednost, ki jo nadzoruje oblast. Z oblastjo povezana vednost dobi avtoriteto »resnice«²⁴ in tudi moč, da samo sebe razglasi za resnično. Vsakršna vednost ima realne učinke, ko jo enkrat uporabimo v resničnem svetu, in vsaj v tem smislu postane »resnična«. Ko je vednost enkrat uporabljena za uravnavanje vedenja ljudi, nujno povzroči omejevanje, reguliranje in discipliniranje praks (Hall 1997, 49), s tem pa nujno hierarhično vrednotenje kultur. To spominja na delovanje ideologije, kjer se nasproti eni skupini (diskurzu), ki se homogenizira navznoter, vzpostavi druga, ki je iz zornega kota prve ekskluzivistična. Slednje pripelje do omejevanja, reguliranja in discipliniranja. Oblast pa po Foucaultu ne prihaja linearno od zgoraj navzdol, iz določenega vira, temveč je razpršena, kroži, se razvršča in izvaja v mrežasti organizaciji (Hall 1997, 50). Subjekt²⁵ pa je proizveden prek diskurza in je diskurzu tudi podvržen. Diskurz

²³ Z diskurzom je Foucault mislil skupino izjav, ki zagotavljajo jezik, s katerim govorimo – način reprezentacije vednosti o nečem – o določeni temi v določenem zgodovinskem trenutku. Pri diskurzu gre za proizvodnjo vednosti prek jezika (Hall 1997, 44).

²⁴ Foucault z resnico ne misli univerzalne, absolutne resnice, ampak diskurzivno formacijo, ki podpira režim resnice glede na zgodovinske, družbene in kulturne okoliščine. Zato ima lahko vsaka družba svoj režim resnice; diskurz človeku namreč šele omogoči, da razlikuje med resničnimi in neresničnimi izjavami (Hall 1997, 49).

²⁵ Foucault subjekt definira v nasprotju s konvencionalnim pojmovanjem subjekta, kot posameznika, ki je obdarjen s polno zavestjo in je avtonomna in stabilna entiteta. Subjekt je torej šele proizveden s strani vednosti in diskurza in ga tudi reproducira, vednost ne izhaja iz njega samega, kot so to predvidevala konvencionalna pojmovanja subjekta (Hall 1997, 55).

namreč sam ustvari mesto za subjekt, ki se v diskurzivni interpelaciji prepozna (Hall 1997, 55). V *Avatarju* najdemo dva različna diskurza, ki bi ju lahko poimenovali diskurz kulture in diskurz narave oz. diskurz Zemljanov in diskurz Na'vijcev. Oba sistema znotraj sebe delujeta samozadostno in se tudi potrjujeta. Oblast, ki »nadzoruje« Na'vijce, so njihova pravila, ki jih brezpogojno sprejemajo in jih upoštevajo, s tem pa reproducirajo njihovo vednost. Glavni protagonist v filmu, Jake Sully, je tako skozi obred iniciacije proizveden v subjekt na'vijskega diskurza in postane polnopraven član klana Omaticaya. Racionalistični diskurz Zemljanov seveda podpira samega sebe. Diskurz, ki ga govorijo in živijo Na'vijci, sicer nekako funkcionira, vendar so njegove razlage povsem mitološke in zato nekompetentne. Zemljan torej ne sprejme magične razlage »obstoja živalskih duhov, pretoka energije med vsemi živimi bitji in sposojene energije«, zanj je pravilna razlaga sistema v »elektrokemični komunikaciji v socialnem omrežju nevronske sinaptične povezave«. Problematično je torej višje vrednotenje metode in jezika samega za opisovanje enakih pojavov, kajti posledično vodi v naturalizirano hierarhijo, kjer je drugačen diskurz »po naravi« manjvreden.

3.2.2 Mit o heroju

Hierarhični odnosi se torej kažejo v strukturah tekstov popularne kulture. Najdemo diskurze, ki so binarno oblikovani. *Margery Hourihan* je v svojem delu *Deconstructing the hero* analizirala temeljna binarna nasprotja, ki tvorijo strukturo otroške pustolovske literature, na podobni matrici pa temelji večina najbolj množično konzumirane hollywoodske filmske produkcije za otroke in odrasle. Avtorica meni, da je v zahodni kulturi zgodba o heroju tako vseprisotna, da je dobila status definicije realnosti in da oblikuje posameznikovo zaznavanje realnosti. Struktura binarnih opozicij, ki jo v svojem delu opisuje in se v veliki meri sklada s strukturo *Avatarja*, je naslednja:

Prvi in osrednji element strukture herojskega mita je heroj, ki je praviloma moški, bel, pogumen, racionalen in mlad, ki je eden izmed vodij ali pa je sam vodja skupine pustolovcev (Hourihan 1997, 16–17). Vse naštetne karakteristike najdemo v glavnem protagonistu *Avatarja*, Jaku Sullyju. Heroj je marinec, cenjena in spoštovana oseba v zahodnem diskurzu.

Drugi element predpostavlja, da heroj zapusti »civilizirani« red doma in tvega pohod v divjino, da bi dosegel svoj cilj. »Divjina« je lahko gozd, domišljajska pokrajina, drug planet, neevropski deli sveta. Vsekakor je to kraj brez reda in varnosti doma, kjer se dogajajo

nepredvidljive in magične reči. Tako so tukaj pojmi doma, reda in civilizacije postavljeni v opozicijo pojmom kaosa, nereda in divjine. Drugačen red od domačega je čuden in nedopusten, zato ga je treba osvojiti in si ga podrediti (Hourihan 1997, 16–17). Heroj Jake v spremstvu svojih »civiliziranih« Zemeljanov zapusti rodni planet in se poda na nekaj tisoč svetlobnih let oddaljen skrivnostni planet Pandora, kjer se resnično dogajajo magične in nepredvidljive reči. V filmu je zelo jasna tudi kolonialna ambicija po osvojitvi planeta v želji po rudninah, ki bi rešile zemeljsko energetska krizo. Planet Pandora in staroselsko pleme Na'vijci niso samo čudni in nedopustni, ampak delujejo povsem iracionalno z vidika Zemeljanov, zato si jih je treba podrediti in jih naučiti »prave razumne poti«.

Naslednji element herojskega mita predvideva, da se mora heroj soočiti z vrsto težav in napadov nevarnih nasprotnikov. Ti so običajno zmaji, Nezemljani, divje živali, čarovnice, velikani, »primitivni« staroselci itd. Ti liki imajo v nasprotju s herojem lastnosti pošastnosti, nenaravnosti, nadnaravnosti, divjosti, živalskosti, neciviliziranosti in ženskosti. S strukturo herojskega mita, ki določa značajske poteze heroja, so temeljne vrednote zahodne kulture postavljene v opozicijo vsem drugim vrednotam, kot so emocionalnost, sanjarjenje, pasivnost ipd. (Hourihan 1997, 16–17). Tudi Jake ima vrsto težav, naprej z Na'vijci, nato z Zemljani, ki se jim zaradi nestrinjanja s kolonializmom upre. Nevarni nasprotniki v filmu so predvsem Nezemljani, zmaji, divje živali, »primitivni domorodci«, ki so povrh vsega še velikani. Heroj se sooči z »najbolj sovražnim okoljem, kar ga človek pozna,«²⁶ in z »divjaki, ki so ogrozili našo celotno operacijo.«

Zadnji element strukture herojskega mita opredeljuje cilj heroja in njegovega boja. Končno heroj premaga in pobije še zadnje sovražnike, divjake in pošasti, ki mu stojijo na poti do cilja, ki je po navadi zlato, bogastvo. Heroj je nato doma sprejet z vsemi častmi in tudi nagrajen. Nagrada je nemalokrat čudovita in krepostna ženska (Hourihan 1997, 9–50). In res, *Avatar* popolnoma ustreza strukturi herojskega mita, kot ga je opisala Hourihanova. Protagonist Jake s trdim bojem uniči sovražnike, ki so »izkoriščevalski Zemljani«, in ohrani dragocenost rudnin za svojo novo domovino, planet Pandora. Medtem je namreč z obredom iniciacije postal polnopravni član plemena. Njegova nagrada, poleg časti in ugleda, pa je seveda prelepa Na'vijka Neytiri. Paradoks filma je v tem, da nezahodni, emocionalni in »primitivni« ljudje za zmago potrebujejo zahodni razum, ki ga uteleša Jake. Osnovne binarne opozicije, ki jih najdemo v herojskem mitu in tudi v *Avatarju*, bi lahko razdelili takole: razum – čustva,

²⁶ »The most hostile environment known to man« (Avatar 2009).

civilizacija – divjina, narava – kultura, red – kaos, duh – telo, žensko – moško, človek – nečlovek, gospodar – suženj, sveto – posvetno in druge (Hourihan 1997, 16–17). Majda Hrženjak (2002, 191) o pomenu tovrstnih zgodbic pravi:

Pomen tovrstnih zgodbic torej temelji na povezanih parih označevalcev (moško, dobro, aktivno, civilizirano, racionalno ... nasproti ženskemu, zlu, pasivnemu, naravnemu, iracionalnemu ...), ki izražajo logocentrično, dualistično strukturo zahodnega mišljenja in vzorce vrednot, ki kot nekaj naravnega in samoumevnega predstavljajo dominantnost evropske patriarhalne elite in podrejenost ostalih kulturnih skupin, drugih družbenih slojev, žensk in narave.

In res, v *Avatarju* je prepoznati prav reprodukcijo »kolonialnega uma«, za katerim stoji naturalizirana hierarhija, ne pa njegove kritike. Vrhovni zgodovinski subjekt v filmu je Jake Sully, Zemljan, ki se postavi na stran Na'vijcev in postane njihov vodja ter ustvarja globalno, planetarno na'vijsko kulturo. V teh potezah lahko prepoznamo kolonialni um, ki predpostavi, da lahko v celoti spozna drugo kulturo. Figura kolonializma, kot jo predstavi *Avatar*, utrjuje prepričanje, da so druge kulture, npr. afriške, azijske, latinskoameriške ali tiste na bližnjem vzhodu, preproste, homogene, medtem ko je zgodovinska resnica – to je implicitna teza filma – na strani zahodnih, multikulturnih družb.

Če se vrnemo k Foucaultu, pa njegov diskurz poleg sinhrona metode zajema tudi diahrono metodo. Poudarki so vsekakor na zgodovinskih diskurzih in na njihovem spreminjanju oz. ustvarjanju. Tako Foucault nastanek pojma »norosti« in gradnjo psihiatričnih bolnišnic poveže s premikom v *episteme*²⁷ v 17. in 18. stoletju, ko nastopi doba klasicizma kot doba razuma. Zanj ni presenetljivo, da se umobolnice pojavijo kmalu po izidu knjige, ki označuje začetek moderne filozofije, Descartesovih kartezijskih *Meditacij*. Vse, kar ni spadalo v svet racionalističnih samoumevnosti, je izpadlo, bilo izločeno, eliminirano ali vsaj skrito (Stanković 2006, 117). Tako lahko v jedru tega racionalističnega diskurza prepoznamo prav kartezijski dualizem, ki človeka deli na dve ločeni substanci, na duha in telo. Njegova opredelitev racionalnega kot superiornega namreč ni nič drugega kot nov diskurz, ideologija, ki ponovno vzpostavlja hierarhije v znanosti, družbi in kulturi. Preden pa pogledamo, kako se osnovna struktura kartezijskega dualizma (duh – telo) sklada z osnovno strukturo strukturalizma (kultura – narava), pa si podrobno pogledajmo Descartesov kartezijski dualizem.

²⁷ Episteme je grška beseda za znanje ali znanost, Foucault pa jo je uporabljal kot sinonim za Khunov pojem paradigme. Foucault episteme vidi kot »vednost«, ki se reproducira skozi diskurz.

4 KARTEZIJSKI DUALIZEM

4.1 Kulturno in zgodovinsko ozadje

V sodobni filozofiji je pojem kartezijanstvo pogosto uporabljen za označevanje neznanstvene vere v skrivnostno razlikovanje med dušo in telesom in introspektivne metode iskanja resnice, ki daje resnične epistemološke rezultate. Predpostavlja resnično obstoječega duha oz. dušo, ki lahko doživi izkušnje in dogodke sama po sebi ali pripeta na telo. V sodobnih teorijah kartezijanstva je izpostavljena tudi superiornost duha nad telesom in označena z intelektualnim dosežkom razuma (Wilson 2003, 244). Dualizem telesa in duše kot ločenosti telesa in duše (duha) je bil v človekovih predstavah od nekdaj prisoten. Stari Grki so o tem veliko razmišljali, zlasti v tistih filozofskih šolah, ki so poudarjale premoč in večvrednost duha nad telesom.²⁸ Moderna družba danes sicer doživlja krizo tradicionalnega dualizma, vendar ga v določeni ključni vsebini ohranja. Ne morda več toliko v kaki verski vsebini ali dogmatski privrženosti, kot je bilo to v dobah popolne religioznosti, kakršna je bila zapovedana še npr. v »evropskem« srednjem veku pod strogim nadzorom Katoliške cerkve (Južnič 1998, 77). Dualizem se danes reproducira tudi skozi znanost, ki je z razsvetljenstvom na nek način postala novi nosilec dogmatskih resnic. Ločitev na mehke, družboslovne, induktivne znanosti in na trde, naravoslovne, deduktivne znanosti je jasna ločitev telesa, ki se empirično proučuje, rezultati pa so univerzalne resnice, ter duha, o katerem se mehke vede lahko samo hermenevitično pogovarjajo in predvidevajo, ne morejo pa najti univerzalnih temeljev.²⁹ Kljub sekularizaciji se dualizem reproducira naprej ne samo v znanosti, ampak tudi in predvsem v kulturi. Komunikacijsko zelo učinkoviti kodi posredovanja določene ideologije pa so seveda sodobni mediji in popularna kultura. Dualizem telesa in duha je torej treba danes iskati v navidezno objektivnih popularnokulturnih tekstih in ne samo v religijskih izročilih. Z ločenostjo telesa in duha so se in se še vedno ukvarjajo številne religije in filozofi³⁰, v diplomski nalogi pa bomo za zgled vzeli kartezijski dualizem Reneja Descartesa.

Novoveški filozof Rene Descartes je iskal večno resnico, absolutne in univerzalne temelje, ki niso ovrgljivi. Intelektualne, družbene, politične okoliščine in zgodovinsko ozadje

²⁸ Tako se je takrat izoblikovala podoba o »telesu kot grobu«. Podoba značilno govori o tem, kako je telo »duši« ovira in »prepreka« (Južnič 1998, 77).

²⁹ Tako pravi tudi Stuart Hall (1997, 42): »Poznejši razvoj je pokazal na nujnost interpretativne narave kulture in na dejstvo, da interpretacije nikoli ne proizvedejo končnega trenutka absolutne resnice.«

³⁰ Platon (427–347 pr. n. št.) je poleg mnogih idej razvijal tudi idejo o ločenosti ali celo popolni podvojenosti na primer etike in politike, kar je nastavek primerjave med telesom in dušo in domneve, da je duša »ujetnica telesa« (Južnič 1998, 97).

Descartesove filozofske tradicije se vsekakor kažejo v trku religije in znanosti. Živel je namreč ob rojstvu nove znanosti, bil je npr. sodobnik Galileja in Keplerja, tudi sam pa je bil matematik in fizik. Tako se pri Descartesu združita dvom o tradiciji in vrednotenje uma. Descartes je sprejel uspehe eksaktnega naravoslovja in matematično metodo, ki jo je potem uporabljal pri razvijanju svojih filozofskih teorij (Kunzmann 1997, 105). Njegove ugotovitve pa so se v marsičem strinjale z ugotovitvami cerkve – bil je namreč prepričan, da sta znanost in religija združljivi. To združljivost je nato nekako tudi utrdil v *Meditacijah*. S tem, ko je vzpostavil dualizem med dušo in telesom kot dvema različnima substancama, je namreč legitimiral vlogo cerkve, da dominira nad nematerialnimi substancami, materialne substance pa je posledično legitimno lahko preučevala znanost. Glavno vprašanje filozofije vse od Talesa naprej je bilo vprašanje resnice. In že Platon je iskal večno, nespremenljivo, popolno resnico, ki jo je naposled našel v ideji dobrega. Descartes je v iskanju resnice prišel do učene nevednosti v šolah in nato do relativizma, ki jasno zavrača eno univerzalno resnico. Ker pa je Descartes čutil, da mogoče obstaja univerzalna resnica, jo je začel iskati na način, ki mu danes pravimo metodični dvom, njegov cilj pa je najti nekaj, o čemer se ne da dvomiti. Dogma, ki jo Descartes naposled najde kot realno obstoječo in večno, je duh, um oz. »*cogito*«.

Kartezijski dualizem je danes navadno razumljen kot stališče, po katerem obstajata dve vrsti substance, dve vrsti temeljne realnosti: telo oziroma telesna materialna substanca, katere bistvo je razsežnost, in duh oziroma duhovna substanca, katere bistvo je mišljenje. Descartesov nauk, po katerem obstajata dve vrsti substance, pravzaprav pomeni, da obstajata dve temeljni nezvedljivi vrsti realnosti in da mora vse, kar je realno, spadati v eno ali drugo vrsto realnosti (Woolhouse 1998, 145). Dualističen diskurz narave in kulture, ki smo ga skozi strukturalizem opisali prej, pa ustreza dualizmu telesa in duha, kjer so lastnosti telesa skladne z lastnostmi narave in Na'vijcev, lastnosti duha pa so skladne z lastnostmi kulture in Zemljanov.

4.2 *Res cogitans* (misleča substanca)

Descartes z metodo metodičnega dvoma najde univerzalno resnico, ki ga pripelje do *cogita* in do njegovega znamenitega stavka »Mislim, torej sem« (»*Cogito ergo sum*«). Tako v *Meditacijah* pravi: »Ni tedaj dvoma, da tudi jaz sem, če me že slepi. A naj me goljufa, kolikor more, nikdar ne bo dosegel, da bi bil nič, dokler bom mislil, da sem nekaj. Tako

moram naposled, ko vse to premislim več kot dovoljkrat, skleniti, da je stavek: 'Jaz sem, jaz bivam,' kolikokrat ga že izrečem ali zasnujem v duhu, nujno resničen« (Descartes 2004, 56).³¹ Ko razglablja, se torej prepušča možnosti fikcije, da je brez telesa, da prav tako ni sveta, ker ga zaznava z varljivimi čuti, da ni kraja, v katerem biva, da pa pod nobenim pogojem ne more zanikati, da ga ni, saj vendar misli. Na tej točki je Descartes v začasni poziciji solipsizma.³² Tukaj dokaže obstoj miselne substance, misleče stvari, ki jo poimenuje duh, interpretira pa se tudi kot duša, razum in um. *Res cogitans* je torej: »Stvar, ki dvomi, ume, zatrjuje, zanikuje, hoče, noče, si predstavlja in čuti« (Descartes 2004, 59).

Donald Palmer navaja dva primera, ki sta uporabna za aplikacijo, kjer se obstoj *cogita* potrdi. Prvič pravi: »Dvomim, da imam telo,« in drugič: »Dvomim, da imam duha.« Če gledamo skozi zorni kot metodičnega dvoma, ugotovimo, da je možno dvomiti o tem, ali imamo telo. O tem, ali imamo duha, pa ni možno dvomiti, saj dvomiti o svojem duhu pomeni ugotoviti, da ga imamo, ker je dvomljenje njegova dejavnost (Palmer 1995, 77). In ta »*res cogitans*«, misleča stvar, je prva binarna opozicija kartezijskega dualizma. Njegovo nasprotje pa je »*res extensa*«, razsežna stvar, ki ponazarja zunanji telesni svet. Dualizem telesa in duha je vplival na celotno kulturno in politično zgodovino in se še danes odraža v kulturi, hkrati pa se pod vplivi krščanstva nenehno reproducira tudi skozi konotacije popularne kulture. Tako je v filmu *Avatar* zaznati tipično stereotipizirano črno-belo percepcijo dveh različnih kultur. Duha, ki je razumen, utelešajo Zemljani, medtem ko emocionalno telo utelešajo Na'vijci. Misleča stvar, ki je Zemljan, dvomi, ume, zatrjuje, hoče, noče in si predstavlja.

V antropološkem diskurzu bi lahko miselno substanco imenovali duh ali duhovno bitje. Kategorija duhov priča o skrajni ločenosti telesa in duha. Gre za bitja, ki imajo zgolj duhovno eksistenco. Ločenost teh dveh substanc predstavlja tudi alternativnost bivanja: iz telesnosti naj bi prestopilo v stanje duha, kjer bi živelo posmrtno življenje (Južnič 1998, 87). *Avatar* v tem primeru govori o dejanju, ki bi ga lahko poimenovali neposredna reinkarnacija. Jakov (človeški) duh neposredno preide v drugo telo. Vendar pa se na tem mestu ne bomo spuščali

³¹ Del »a naj me goljufa, kolikor me more« se nanaša na zlobnega duha, ki ga vara. Vara ga celo o matematičnih zakonitostih. Vendar Descartes nato zavrne obstoj zlobnega duha.

³² Filozofski nauk, da neizpodbitno, nedvomno obstaja samo zavest osebk, obstoj vsega predmetnega sveta pa s stališča spoznavne teorije ni dokazljiv (*SSKJ*). Oziroma: »Solipsizem je nazor, da je moja eksistenca edina eksistenca oziroma da obstajam le jaz oziroma moja duševna stanja in je celotno moje čutno izkustvo – čutni podatki o predmetih, dogodkih in ne nazadnje ljudeh – le moj konstrukt« (Grušovnik 2010).

v posmrtno življenje in onostranstvo, dovolj je, da smo pokazali samo percepcijo dualizma telesa in duha.

4.3 *Res extensa* (razsežna substanca)

Šesta meditacija ima naslov O bivanju materialnih stvari in o realni razliki med duhom in telesom. V tej meditaciji Descartes raziskuje, ali materialne stvari bivajo. Najprej loči predstavljanje od čistega umevanja in pokaže jasno razliko med njima na primeru geometrijskih likov. Trikotnik si lahko predstavljamo in ga tudi umevamo, medtem ko si tisočerkotnika ne moremo predstavljati, pa ga vseeno lahko umevamo. Tako ugotovi, da predstavljanje ni potrebno za bistvo duha, ampak je zanj pomembno umevanje, saj bi lahko živel brez procesa predstavljanja. In če je tako, je predstavljanje odvisno od nečesa drugega, stvari si moramo predstavljati po drugi substanci, in to je substanca, po kateri si predstavljamo telesne stvari. Telo torej biva, ker si stvari predstavljamo po telesih. In če si lahko predstavljamo, imamo tudi idejo, po kateri si stvar predstavljamo. Tako Descartes pravi: »In čeprav morda (ali bolje: zagotovo, kakor bom razložil kasneje) imam telo, ki je tesno združeno z mano, je vendar – ker imam na eni strani jasno in razločno idejo samega sebe, kolikor sem samo misleča, ne razsežna stvar, in na drugi strani jasno idejo telesa, kolikor je telo zgolj razsežna, ne misleča stvar – je torej vendar gotovo, da sem v resnici različen od svojega telesa ...« (Descartes 2004, 107).

Predstavljamo si torej lahko samo telesa kot razsežno stvar. Razsežna stvar, ki deluje mehansko pa je narava. Nasproti njej najdemo kulturo, ki za Descartesa pomeni zavedanje in umevanje ter mišljenje. In ker ima samo človek kulturo, je le njegov um sposoben umevanja. V *Avatarju* se zdi, da Na'vijci, domorodci planeta Pandora, delujejo povsem mehansko, tako kot delujejo telesa. Njihova stališča so univerzalna in zahtevajo brezpogojno predanost, tako kot so univerzalni zakoni narave.

Po Descartesu je telo razsežna stvar (*res extensa*) in ima naslednje lastnosti: razsežnost, velikost, obliko, položaj, deljivost, gibanje in mirovanje. Na drugi strani je duh (ali duša, jaz), ki je »stvar«, ki misli (*res cogitans*). Ti dve stvari sta popolnoma različni in lahko bivata neodvisno druga od druge (Palmer 1995, 132). Da ti dve stvari resnično lahko bivata neodvisno druga od druge, potrjuje prizor v filmu, kjer Jackov duh kot samostojna substanca preide v novo, drugo telo domorodca Na'vijca. V ta magični prehod duše pa civilizirani ljudje

seveda ne verjamejo. Čeprav se zdi, da je *Avatar* tukaj skušal kritizirati dualizem telesa in duha kot nekaj zaostalega na zgodovinskem traku, pa je v njegovem širšem diskurzu možno opaziti prav reprodukcijo enakega dualizma, kjer je Zemljan duh, Na'vijec pa telo.

Čute, ki so predstavniki telesa, si je Descartes zamislil kot tehnične »dobavitelje informacij«, ki so učinkoviti za mobilne živali. Senzorične čutne povezave pa ne potrebujejo procesa ozaveščanja njih samih, da bi izpolnile vlogo prilagoditve okolju, zato senzornemu sistemu ni treba biti zavestni sistem, da deluje. Tako je delovanje človeškega telesa enako zahtevno kot delovanje orlovega ali mišjega telesa. Ljudje, orli in miši so podrejeni enakim okoljskih zahtevam – poiskati hrano in vodo, skrbeti za potomstvo, izogibati se oviram in nevarnostim ter ohranjati telesno toploto. Ljudje z živalmi delimo to »telesnost« in »mehanskost«, vendar pa smo bili po Descartesu od Boga obdarjeni z zavestjo, jezikom in zmožnostjo ustvarjanja racionalnih argumentov (Wilson 2003, 254). Tudi v *Avatarju* so čuti predstavljeni kot tehnični dobavitelji informacij in seveda so lastnost Na'vijcev. Da domorodec lahko sliši in čuti druge ljudi in živali, se mora preprosto mehansko povezati z njim. To stori s spenjanjem obeh repov. Poleg tega je avatar, fizični posrednik, kamor se naseli zavest, poimenovan kot daljinsko vodeno telo.

Descartes človeško in živalsko telo (*res extensa*), ki označuje tudi naravo, označi kot stroj, ki se odziva na okolje skozi senzorno stimulacijo. Tako Descartes pravi: »/.../ tako je tudi s človeškim telesom, če ga opazujem kot nekakšen stroj, ki je lahko sestavljen iz kosti, kit, mišic, žil, krvi in kože, da bi, tudi če bi v njem ne bilo duha, izvajalo vse tiste gibe, ki jih izvaja samodejno brez ukaza volje in ki ne izvirajo iz duha, temveč preprosto iz razporeditve njegovih organov« (2004, 113).

Ker pa po Descartesu živali nimajo duha, se vedejo povsem avtomatično kot stroji in se po tem tudi razlikujejo od človeka. Ko ljudje letijo, se tega tudi zavedajo in lahko izkusijo strah – tako so po Descartesu občutki, zavest in čustva odvisni od prisotnosti nematerialne duše ali duha (Hatfield 2003, 307). Gre za človekovo ekscentrično pozicijo in hkrati za to, da ima človek kulturo, saj so lastnosti, ki jih Descartes pripiše duhu, enakovredne lastnostim, s katerimi definiramo kulturo. Obratno je človekovo in živalsko telo narava. Tukaj je problematičen predvsem proces animalizacije, ljudje so zaradi svoje kulture označeni za živali in se jim pripiše status stroja, ki je manjvreden, s tem pa se vzpostavi ideologija naravne hierarhije, ki upravičuje imperializem. Primerov iz filma, kjer so domorodci Pandore animalizirani, ni malo. Zemljani jih označujejo za »ščurke«, »modre opice, ki plezajo po

skalah« in »oponašajo zmešano kuro«. Tudi fizični videz povprečnega Na'vijca ni videz nekega prebivalca drugega planeta, ampak prej videz živali. So velikani s štrlečimi podolgovatimi ušesi, živalskimi očmi in nosom, tigrasto živalsko kožo, repom, vampirskimi zobmi in samo štirimi prsti na rokah. Vzklíkajo kot opice, v ofenzivni drži sikajo kot napadalne mačke, poleg tega spijo na drevesih. Animalizacija Na'vijcev skuša pokazati, da so le telo brez bontona, ki ga premore duh.

4.4 Dualizem duh – telo

Dualizem je ontološki nazor, da realnost sestavljata dve vrsti bitij, navadno gre za duha in telo (Palmer 1995, 504). Descartesov dualizem je pomemben v tem smislu, ker je njegovo razlikovanje na duha in telo prispevalo k definiranju zahodnega koncepta družbe in kulture. Še danes ima velik vpliv, čeprav so bili v preteklosti določeni poskusi vzpostavljanja holističnega razumevanja človeka. Val Plumwood (1993, 48) pa, izhajajoč iz Derridaja, dualizem definira kot osnovno reprezentacijo oziroma pripovedno sredstvo, ki vzpostavlja odnose dominacije med elementi pripovedi. Tako je dualizem intenziven, uveljavljen in razvit kulturni izraz takega hierarhičnega odnosa, ki konstruira osrednje kulturne koncepte in identitete tako, da sta enakopravnost in medsebojni odnos dobesedno nepredstavljljiva. Dualizem je odnos ločitve in dominacije, ki je vpisan in naturaliziran v kulturo ter zaznamovan z radikalno izključitvijo, distanco in opozicijo med področji, ki so sistematično vzpostavljena kot nižja in višja, manjvredna in večvredna, vladana in vladajoča. Takšno naravo dualizma, ki ga v strukturalističnem diskurzu lahko poimenujemo tudi binarna struktura, pa ima tudi kartezijski dualizem. Duh, ki ima dominantno pozicijo, je namreč vedno povzdignjen nad telo, večvreden in vladajoč, medtem ko je telo ne samo brezosebni stroj, ampak tudi »po naravi« manjvreden, vladan in nižji. Descartesov dualizem predstavlja takšno »po naravi« hierarhično organiziranost, ki pa jo najdemo tudi v binarnih opozicijah narave in kulture. V tem smislu je dualizem duha in telesa nekakšna filozofska podstat, struktura, ki določa in se izraža tudi na konkretnih primerih popularne kulture v realnosti. Je abstrakten koncept, ki ima realne posledice v različnih družbenih diskurzih, ki definirajo kulturne denotacije in konotacije. Struktura pa za sabo povleče različne lastnosti: duh je razumen, jasen, superioren, realno obstoječ, je moško in kultura; telo je nerazumno, nejasno, inferiorno, minljivo, žensko in narava. Gre za naturalizacijo hierarhije. Hierarhija, ki se v filmu vzpostavlja z duhom in telesom, pa ima svojo dvojnost. Prvič najdemo prehod čistega

duha v novo telo, drugič pa Zemljani simbolizirajo duha in vse njegove naštete lastnosti, medtem ko Na'vijci simbolizirajo telo.

Descartes v svojem dualizmu torej loči duševno substanco in telesno substanco. Substanco definira takole (Descartes 1996, 5):

Vsaka stvar, v kateri je kaj neposredno kot v svojem subjektu oz. po kateri biva to, kar dojemamo, tj. kakršna koli lastnost ali kakovost ali atribut, katerega realna ideja je v nas, se imenuje substanca. Strogo vzeto o substanci namreč sploh nimamo druge ideje razen te, da je stvar (res), v kateri na formalen ali na eminenten način biva prav to, kar dojemamo, se pravi, kar je objektivno v kateri naših idej, saj po naravni luči vemo, da nič ne more imeti realnega atributa.

Descartes torej s substanco kot racionalist misli neko temeljno neodvisno realnost, ki biva sama po sebi. Tukaj je pomembno opozoriti na to, da substance po definiciji naj ne bi bile hierarhično urejene, vendar Descartesova filozofija kaže na hierarhično urejen dualizem, kot ga definira Plumwoodova. Že sam podnaslov *Meditacij* nam jasno kaže, kako pomembno je bilo vzpostaviti dualistični diskurz: »/.../ o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa« (Descartes 2004, 3). Verjetno so tukaj v ozadju Descartesova prizadevanja za politično ugajanje cerkveni krščanski ideologiji. Čeprav je osnovni Descartesov dualizem sestavljen iz dveh substanc, pa pri njem lahko najdemo pluralizem, namreč v smislu, da obstajajo številne individualne substancialne instance misleče realnosti, številni duhovi, medtem ko je materialna substanca samo ena. Tako Roger S. Woolhouse (98, 147) meni: »/.../ glede tega sicer ni popolnega soglasja, sam pa se nagibam k odgovoru, da po Descartesu obstaja zgolj ena sama razsežna substanca, namreč razsežni materialni svet ...« V strukturalističnem jeziku lahko rečemo, da obstaja ena narava in več različnih kultur. Ena narava, ki jo predstavljajo Na'vijci, in več individualnih razumov, kot jih predstavljajo Zemljani, je opazna tudi v filmu *Avatar*. Na'vijci so predstavljeni kot homogenizirana, enotna skupnost, ki ne sprejema nič zemeljskega in je povsem samozadostna. V nasprotju s tem Zemljani v filmu delujejo kot veliko bolj diferencirana kultura, v kateri so prisotni tako različni individuumi kot etnična raznovrstnost. Tudi na drugi ravni dualizma znotraj Na'vijske kulture obstaja podobna struktura, kjer najdemo eno naravo, eno telo, ki je celota z naravo, in ogromno duhov, ki jih simbolizirajo majhne plavajoče meduze.

Descartes torej definira dualizem duha in telesa kot dve različni substanci in ne kot dva različna aspekta ene substance. Ker je telo razsežna stvar, je lahko dualizem med telesom in duhom izražen tudi tako: »Um se ne razteza,« in: »Stvar ne misli« (Bennet 2000, 65). Opazimo lahko, da obvelja strukturalistična predpostavka, da se identiteta vzpostavi z negativno razliko. Argument, ki ga Descartes ponuja za razliko telesa in duha, je podoben, saj meni, da telo ne more biti razloženo oz. identificirano z umom. Materialne stvari so deljive na dele, um ni deljiv, zato ni telo. Um, ki je razmišljujoč, je tudi racionalen. Obstaja resnično, kar pomeni, da je univerzalen in večni, medtem ko so telesa minljiva³³ (Bennett 2000, 66). Nasproti umu so postavljeni čuti, ki nas varajo, zato ne morejo biti racionalni in razmišljujoči, ampak iracionalni. Zdi se, da Descartes tukaj postavlja pogoje za človekovo notranjo identiteto. »Drugi« je v tem primeru naše telo, ki nas šele definira kot um. Mi smo um in imamo telo, medtem ko živali so samo telo. Po Descartesu so živali stroji, ki delujejo mehansko kot ura. Žival je brezčutno telo, ki ne razmišlja, ne umeva in se ne zaveda. Male meduze, ki v filmu predstavljajo čiste duhove umrlih prednikov, so nedeljive in večne, medtem ko je umrlo telo samo del večje celote narave in je zato deljivo. Reprezentativen je stavek, ki ga izreče glavna protagonistka domorodcev Neytiri ob smrti živali: »Tvoj duh bo šel k Eywi, tvoje telo bo ostalo tukaj.«

4.5 Pozicionalnost

V tem smislu bi se lahko navezali tudi na antropološko pojmovanje pozicionalnosti, ki med človekom in živaljo ustvarja enak dualizem: Gre za ekscentrično pozicijo človeka. Helmuth Plessner (v Kunzmann 1997, 231) pravi, da vsa živa bitja označuje njihova pozicionalnost, to pomeni, »da se vse, kar je v njih, postavlja proti okolju, ki biva zunaj njih, na katero se nanaša ter od katerega čuti tudi vzvratno učinkovanje«. V okviru človekovega in živalskega odnosa do okolja Plessner (1981, 358) meni, da je pozicionalnost živali v prostoru centrična, kar pomeni, da je povsem ujeta, centrirana v doživljanju svojega predmeta neposredno glede na ta predmet. Druga možnost pa je ekscentrična pozicionalnost. S to ekscentričnostjo je človek postavljen v meje nekega odnosa, ki jih venomer presega. Tako pravi, da človek »živi in doživlja« in »doživlja to doživljanje«. Človeka nasproti rastlin in živali označuje njegova

³³ Neumrljivost duha in umrljivost telesa se skladata s krščansko linearno percepcijo časa. Antično, predsokratsko razumevanje narave, zgodovine in časa je bilo ciklično. Narava je nesmrtna, večna, človek je smrten. S krščanstvom se odnos spremeni; nesmrten ni ne svet ne večno ponavljajoč se cikel življenja, temveč zgolj posameznik in ljudje. V Descartesovem diskurzu velja enako, saj je večni človekov um, medtem ko je narava kot prisposoba za telo smrtna.

ekscentrična pozicija, ker se lahko zaradi svoje reflektivnosti vede do samega sebe in sam sebe dojema kot telo. Človek torej je telo in *ima telo na razpolago*, se zaveda samega sebe. Descartes bi v tem kontekstu lahko rekel, da človek misli, čuti, si predstavlja, žival pa ne. V tem antropološkem smislu je žival samo telo in telesa nima na razpolago. Žival je bolečina in ne čuti bolečine. Pozicionalnost živali je torej središčna, ker žival ne more zapustiti svojega življenjskega okolja. Nasproti temu pa mora človek iz sebe napraviti nekaj, ker se samega sebe zaveda in je zato po naravi usmerjen k razvoju. Človek ima kulturo, žival (oz. animaliziran človek) ima naravo. Ker pa ima človek tudi duhovno substanco in s tem kulturo, je sposoben tudi samozavedanja in ima svobodno voljo. Na'vijci so v filmu prikazani kot subjekti brez svobodne volje, saj so povezani (tudi povsem dobesedno) s samoregulacijskim ekosistemom na Pandori, ki usmerja delovanje živali in na podoben način, se zdi, vodi tudi Na'vijce. Na'vijska flora in favna sta preprosti. Znanstvenica Grace Augustine vse znanje o Pandori združi v eni sami knjigi. Tudi avatar, posrednik duše, lahko deluje šele takrat, ko vanj vstopi zavest. Prav tako dualistična pojmovanja človeka svoje interpretacije lahko pripeljejo do skrajnosti. Takšna stališča uveljavljajo ne le ignoriranje telesa, ampak telo in telesno tudi zaničujejo. Telo in telesnost naj bi namreč človeku branila doseganje višjih stopenj duhovnosti in zatirala dušo (Južnič 1998, 80). Telo je reducirano na nagone in tako model telesa postane žival, model duha pa človek. Ker se je duh možen naseliti v človeku, ima ta kulturo, posledično pa žival in telo pomenita naravo. Vendar so ti dualizmi predvsem hierarhično vrednoteni, kar je problem pri njihovi praktični aplikaciji v družbi in kulturi. Južnič (1998, 80) pravi: »Nemalo je religioznih predstav, ki dualistični spopad med dušo in telesom privedejo do skrajnosti. Duša naj bi bila »na strani« dobrega in telo »na strani« zla«³⁴. Tako je npr. v gnosticizmu³⁵ temeljno navzkrižje vsega, kar obstaja, prav nasprotje med zlom, grešno telesnostjo in dušo, ki je božanskega izvora. Podobno v *Avatarju* arogantni Zemljani gledajo na Na'vijce – »želodec se jim obrača od njihovega smradu.«

³⁴ Dualizem telesa in duha oz. narave in kulture je jasno paradigmatsko izhodišče za razumevanje sveta v Genezi: »V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo /.../ Bog je rekel: 'Bodi svetloba!' In nastala je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. In Bog je ločil svetlobo od teme. In Bog je svetlobo imenoval dan, temo pa je imenoval noč. In bil je večer in bilo je jutro, prvi dan« (1 Mz, 1,1-3).

³⁵ Iz gnostičnega aspekta je nezavedni del človeka iz iste substance kot Bog, toda zaradi tragičnega razkola je vržen v svet, ki je čisto drugačen kot v resnici. Skozi razodetje »od zgoraj« se človek začne zavedati svojega bistva in transcendentalne usode. Svet, ki je ustvarjen iz zle materije in zlih demonov, namreč ne more biti stvaritev dobrega Boga.

4.6 Hierarhija v kartezijskem dualizmu

Opazimo, da je tako kot vsaka binarna opozicija tudi dualizem telesa in duha hierarhično urejen. Duh (um, razum, kultura) ima superiorni položaj, telo (narava, čuti) pa inferiornega. Vendar je v kartezijski filozofiji um nedeljiv in edini, zato tudi ne more biti hierarhično urejen, medtem ko so materialne stvari, ki so zaradi svojih lastnosti raztezanja in razširjanja linearno urejene, v hierarhičnem odnosu (Bennett 2000, 73). Zaradi svoje linearne usmerjenosti pa so tudi umrljive, saj linearnost časa predpostavlja njegov konec. In ta hierarhično organiziran razsvetljenski dualizem je še danes zasidrana paradigma v zahodni kulturi. Tako *Theresa H. Pfeifer*, avtorica članka z naslovom *Deconstructing cartesian dualisms of western racialized systems*, meni, da zahodna kulturna ideologija skozi svoje evropocentrične binarne opozicije prepoznava črnce, ženske, revne itd. kot socialnokulturni red telesa, medtem ko je privilegiranim belim moškim pripisan status duha in razuma (Pfeifer 2009, 582). Telesnost skupaj s črnici, ženskami, revnimi itd. seveda spada v binarni niz narave, medtem ko duh in njegova razumnost skupaj z bogatimi belimi moškimi spada v binarni niz kulture. Dualizem narave in kulture oz. telesa in duha se na primeru *Avatarja* lahko analizira tudi skozi binarizem civilizacije in divjine. Planet Pandora je simbol nasprotja med civilizacijo in divjino, kjer najdemo niz naslednjih binarizmov: moderno/primitivno, znanost/religija, razum/magija, objektivnost/emocionalnost, racionalnost/iracionalnost itd. Na planetu so Na'vijci konstruirani kot »Drugi«, ki jih je zahod vedno potreboval za določanje svoje identitete. Pfeiferjeva navaja, da so nezahodne kulture vedno služile kot distancirani »Drugi« v zahodnem intelektualnem in filmskem diskurzu. Označeni so bili kot primitivna ljudstva, skrivnostni, eksotični, tradicionalni, impulzivni, predlogični, fanatični in fatalni (Pfeifer 2009, 530). Z enakimi lastnostmi so označeni Na'vijci. Videz Na'vijcev je povsem animaliziran in s tem pripet na inferiorno mesto v dualizmu. Ne samo, da so nerodni velikani, ki imajo pol človeško pol živalsko podobo, so tudi iracionalni, čustveni in nagonski. S svojim svetim drevesom in izbranim zaščitnim zmajem se povežejo prek repa, povezava pa temelji na skrajno mehanskem aktu. Tudi njihova ušesa so podobna živalskim izrastkom. Jasno je, da predstavljajo Descartesovo telo, avtomatiziran stoj brez volje in mišljenja. Predstavljeni so kot pleme magije in mitologije, ki naj bi bili manjvredna predstopnja znanstvenega mišljenja, ki ga uporabljajo Zemljani. Delujejo nezavedno, nagonsko, medtem ko Zemljani uporabljajo svoj razum in so sposobni samozavedanja. Če se izrazimo v Plessnerjevi terminologiji, so Na'vijci centrična bitja, medtem ko so Zemljani ekscentrična bitja. Z vidika zahodnega racionalnega pogleda je na'vijska kultura kaos, saj red lahko vzpostavi le zavestno delovanje

in urejanje. Če so Zemljani svobodni, so Na'vijci determinirani s svojo biologijo in nagoni. Na'vijci ne posedujejo kulture, oni so čista narava, medtem ko imajo Zemljani še drugo substanco, ki jih naravno dvigne nad njih: duh, um, razum. V spodnji tabeli 4.1 so opredeljene ključne binarne opozicije, ki konstruirajo dva nasprotujoča si diskurza in zaradi svoje hierarhične urejenosti legitimirajo nadvlado ene nad drugo. Gre za osnovni dualizem telesa in duha, ki ga lahko enačimo z dualizmom narave in kulture in je dediščina razsvetljenske misli.

Tabela 4.1: Binarne opozicije, ki jih najdemo v filmu Avatar

DUALIZEM	
Zemljani/Na'vijci	Zemljani/Na'vijci
kultura/narava	dobro/zlo
duh/telo	enotnost/deljivost
človek/žival	ekscentričnost/centričnost
logos/mythos	superiorno/inferiorno
nesmrtnost/smrtnost	razumno/nerazumno
večnost/umrljivost	volja/avtomatizem
moderno/primitivno	civilizacija/divjina
znanost/religija	red/kaos
razum/magija	gospodar/suženj
objektivnost/emocionalnost	sveto/posvetno
racionalnost/iracionalnost	aktivno/pasivno
moško/žensko	svoboda/determiniranost
zavedno/nezavedno	individualnost/skupnost

Takšno hierarhično percepcijo razsvetljenstva sta opisala v *Dialektiki razsvetljenstva* tudi Theodor Adorno in Max Horkheimer:

Sebstvo, ki po sistematičnem iztrebljanju vseh naravnih sledov kot mitoloških ne bi več smelo biti niti telo niti kri niti duša, celo naravni jaz ne, je tvorilo – sublimirano v transcendentalni ali logični subjekt – referenčno točko uma, zakonodajno instanco delovanja. Kdor se neposredno prepušča življenju brez racionalnega odnosa do

samoohranitve, pade po sodbi razsvetljenstva in protestantizma nazaj v predzgodovinski čas (Adorno in Horkheimer 2006, 43).

V tem smislu so Na'vijci zaradi svojega iracionalnega delovanja nedvomno spodaj na zgodovinski lestvici. Zgodovinski trak pa je le simptom linearne percepcije časa, ki ga polagoma vpelje krščanstvo, skladno s tem pa producira tudi dualizem telesa in duha, kjer je človek večni in nesmrten, telo pa končno in umrljivo v posvetnem linearnem času.

5 DIALEKTIKA RAZSVETLJENSTVA V AVATARJU

Strukturalizem in Descartesova kartezijska filozofija sta povsem različni teoriji in percepciji sveta. Descartes verjame v dogmo razuma in racionalnosti, ki podpirata tehnološki napredek zahoda, ki sam sebi pripisuje mesto večvrednosti ravno zaradi razumske naravoslovne metode, po kateri presoja in klasificira svet. Verjame v dualizem telesa in duha, večvrednost kulture in manjvrednost narave. Nasprotno pa strukturalizem zanika obstoj univerzalnih dogmatičnih resnic ter z dešifriranjem kulturnih in diskurzivnih simbolov in pomenov ugovarja naturalizirani hierarhiji. Njegova resnica je relativna, odvisna od zgodovinskih, kulturnih in geografskih okoliščin. Vendar pa strukturalistična miselnost ni prodrla na področja vsakdanjega načina življenja, popularne kulture in družbenih ideologij. Kljub eksistencializmu in njemu sorodnim teorijam, ki so zanikale univerzalno resnico, ki je naravna, mitologija v sodobni družbi še vedno ostaja in se reproducira skozi kanale medijev popularne kulture. Vsaj v popularni kulturi ostaja razsvetljenska delitev človeka na duh in telo, ki pripada enakemu diskurzivnemu nizu binarnih opozicij kot binarizem narave in kulture. Duh je še vedno jasno ločen od telesa, večni in nedeljiv, medtem ko je telo deljivo in umrljivo. »Drugi« je še vedno grožnja, ki jo je treba obvladati. Še vedno se ohranja krščanska linearna percepcija časa, ki pa spodbuja tudi linearno in s tem posledično hierarhično vrednotenje kultur. Tako razsvetljenje kljub svojem preobratu od »*mythosa*« v »*logos*« ostaja pri dogmatičnih resnicah in univerzalnem dualizmu. Napredek racionalne družbe je potemtakem v tridimenzionalni verziji *Avatarja*, medtem ko film vsebinsko nazaduje. In ravno v tem se kaže dialektika razsvetljenstva, kot sta jo opisala Adorno in Horkheimer. Luč čistega razuma je namreč pripeljala v neustavljivi razvoj kulturne industrije, ki ljudem ne prinaša svobode, ampak jih z ideologijo naravne hierarhije zasužnjuje. Kot smo že velikokrat nakazali, se pojma duh in telo skladata z binarno strukturo narave in kulture. Tako Descartes enači naravo s telesom, duha s kulturo. Gre za različni interpretaciji osnovnih struktur

enakega diskurza, ki predstavlja ideologijo naturalizirane hierarhije. In v *Avatarju* jasno opazimo prav ta temeljni dualizem telesa in duha, ki ga lahko beremo skozi dualizem narave in kulture. Hierarhije se prodajajo kot naravne, kar posledično v praksi upravičuje imperializem. Iz avtonomnega subjekta smo dobili sužnja kulturne industrije, ki ga je sam ustvaril, ko je ustvaril tehnologijo in se ji podredil. Kartezijanski dualizem torej ni neka pozabljena filozofija, ampak ima realne posledice še danes, zlasti tam, kjer lahko deluje ideološko, na nezavedni ravni. Hollywoodski filmi so tako enkratni kanal za reproduciranje takšne ideologije, in analiza primera *Avatarja* je pokazala, da to drži. Današnji »Zeitgeist« ima korenine v razsvetljenstvu, le da se danes reproducira na povsem ideološki in ne represivni način. Ali z drugimi besedami: »Ljudje se sploh ne zavedamo, v kaj verjamemo.«

Kulturna industrija, novi medijski kanali in visoka tehnologija omogočata produkcijskim hišam posredovanje določenih vsebin kot dominantnih in realno obstoječih. Odčaranje sveta, ki naj bi prišlo z razsvetljenstvom, izkoreninjenje animizma in mitologije, ki ju nasledi čisti racionalni um, pa pod krinko razuma ponovno vnaša novo ideologijo večvrednosti uma oz. duha, ki je realno obstoječ. Proces demitologizacije z razsvetljenstvom je začel hkrati novo mitologizacijo. Theodor Adorno in Max Horkheimer v *Dialektiki razsvetljenstva* pravita takole: »Tako kot miti izvajajo razsvetljenstvo, se tudi razsvetljenstvo z vsakim korakom zapleta globlje v mitologijo« (Adorno in Horkheimer 2006, 25). Ideologija razsvetljenstva pa je tudi dediščina Descartesovega kartezijanskega dualizma, kjer je duh oz. um superiorno postavljen nad vse, kar je telesno in čutno. Um, ki je zmožen ustvariti učinkovito tehnologijo in naposled pripelje tudi do kulturne industrije in popularnokulturnih tekstov, kot je *Avatar*, pa ljudi prej zasušnjuje v ideologije, kot jim daje popolno svobodo, ki jo predpostavlja Descartesov *cogito*. Tako o čarih odčaranega sveta menita Adorno in Horkheimer: »Paradoksnost verovanja se slednjič izrodi v goljufijo, v mit 20. stoletja, in njegova iracionalnost v racionalno priredbo v rokah tistih, ki so do kraja razsvetljeni in ki družbo tako in tako krmarijo v barbarstvo« (Adorno in Horkheimer 2006, 34).

Formula razsvetljenstva je, da mišljenje izenačuje z matematiko, tako kot je to naredil Descartes. In ker po Adornu in Horkheimerju (2006, 43) »um služi kot obče orodje, primerno za pripravo vsega drugega orodja, togo usmerjeno k smotrom, usodno kot natančno preračunano rokovanje v materialni produkciji«, je um povzročitelj kulturne industrije, ki misli, da nadzoruje naravo. Vendar pa je v resnici človek v sodobni družbi daleč od samostojnega, svobodnega in avtonomnega posameznika, saj je podrejen vzorcem, ki mu jih vsiljujeta moč in ideologija kapitala. Razsvetljenstvo torej predpostavlja suvereni um, ki

deluje svobodno, vendar v resnici ne naredi nič drugega, kot da s pomočjo kulturne industrije še danes reproducira mitologijo samega sebe. Jasno je, da se v popularnokulturnih tekstih, kot je *Avatar*, še danes reproducira kartezijska logika dualizma kot naravna, samoumevna in edina obstoječa, ki poleg tega daje bralcu filma občutek, da je povsem avtonomen, čeprav so posredovane hierarhije umetno ustvarjene. Dualizem, ki se predstavlja kot objektivni, je v resnici *mit vseh mitov*.

6 SKLEP

Avatar, sodoben popularnokulturni medijski tekst, vsekakor odseva določene ideje, simboliko in ideologijo. Kulturološka analiza filma tako potrди tezo, da se kartezijski dualizem telesa in duha in vanj zavita razsvetljenska miselnost superiornega razuma še danes – kljub občasnim trendom institucionalne sekularizacije Zahoda – reproducirata v popularni kulturi. Prav tako lahko dualizem telesa in duha primerjamo z osnovno binarno opozicijo strukturalizma, z binarizmom narave in kulture. Lastnosti duha oz. *cogita*, kot jih prikaže René Descartes, praviloma ustrezajo percepciji kulture – in obratno, lastnosti telesa ustrezajo percepciji narave. Ugotovimo lahko, da gre za dva različna diskurzivna niza pomenov, ki v grobem konstruirata enako simbolno paradigmo. Kartezijski dualizem z osnovno strukturo duha in telesa ter strukturalizem z osnovno strukturo narave in kulture torej na podoben način klasificirata družbo in ji s tem ponujata za družbeno funkcioniranje nepogrešljiv »*Zeitgeist*«. Diskurzi, ki so zaključene celote razlag sveta in se ohranjajo z vednostjo preko ideoloških »resnic«, ki jih podpira decentralizirana oblast, pa nastanejo tako, da se na osnovne binarne sisteme začnejo »lepiti« druge lastnosti, dokler ne nastane, idealno gledano, popolna binarna opozicija oz. popolni razlagalni diskurz. Seveda je za proces potrebno Althusserjevo »pripoznanje v interpelaciji«, kjer naslovník določene ideologije sprejme status, ki se mu pripisuje. Ta diskurz iz svojega zornega kota predstavlja svet kot edino resničen in univerzalen. Takrat pa se vzpostavi ideologija.

Odnosi med dualizmi narave in kulture ter telesa in duha so praviloma hierarhično razporejeni, tako da predpostavljajo superiornost enega položaja nad drugim. V tem smislu je za vzpostavitev identitete potreben »Drugi«, ki ni enakovreden, ampak se načeloma postavi v hierarhični odnos. Tudi v *Avatarju* tako prepoznamo naturalizirano hierarhijo, dva različna diskurza, ki sta sama sebi zadostna, vendar težko razumljiva iz drugega zornega kota. Zemljani utelešajo kartezijski razum, kulturo, svobodo, duha, »*logos*«, moškost, znanost,

objektivnost, racionalnost, zavedno, individualno, sveto, aktivno, red, civilizacijo, voljo, ekscentričnost, enotnost in dobro. Na'vijci, ljudstvo na planetu Pandora, pa ustrezajo vsem stereotipiziranim predstavam Zahoda o »primitivnih staroselcih« in predstavljajo čustva, naravo, determiniranost, telo, »*mythos*«, ženskost, religijo, magijo, subjektivnost, iracionalnost, nezavedno, skupnost, profano, pasivno, kaos, divjino, avtomatizem, centričnost, deljivost in zlo. Vse te binarizme pa podpira osnovna dogmatična in ideološka struktura duha in telesa oz. narave in kulture. Matrica temeljnih binarnih nasprotij hollywoodske filmske produkcije je tako zavita predvsem v črno-bele percepcije. Klasifikacija v dualni in hierarhični sistem sama po sebi ni problematična, vendar se z njeno naturalizacijo prične hierarhično vrednotenje kulture in posledično legitimacija za diskriminacijo.³⁶ Vse skupaj poteka pod neizpodbitnim odgovorom naravnosti, logičnosti, samoumevnosti in resničnosti. V tem smislu se nam skozi analizo ponovno pokaže dialektika razsvetljenstva; razum oz. kultura nas ni osvobodila, ampak nam samo daje občutek avtonomnosti, saj nas kulturna industrija, ki smo jo ustvarili sami, vedno znova popelje v ideologijo superiornega razuma, obstoječega samega po sebi. Pri tem ni nujno, da procesi sekularizacije pomagajo ovreči percepcijo duše kot večne, saj so se skozi stoletja na njeno osnovno strukturo nalepili še drugi pomeni, ki jih zaznavamo v povsem vsakdanjih in kulturnih praksah. Tako ima dualizem telesa in duha oz. narave in kulture še vedno pomembno mesto v zahodni paradigmi, hkrati pa se zaradi sodobnih učinkovitih medijskih kanalov hitro reproducira v množice in postane njihov model »vednosti«. Ohranja se superiorna pozicija racionalnosti, kjer je vse ostalo »slabše« oz. »nižje«. Ključnega pomena pri vsem tem je tudi linearna percepcija časa, ki pomenom sploh omogoča, da se vzpostavijo hierarhično. V jedru konstrukcije linearnega časa se čas namreč najprej razcepi na svete, večne dogodke in posvetne, zgodovinske dogodke, ki pa se že takrat postavijo v hierarhične odnose.

Diplomska naloga je poleg aktualizacije osnovnega dualizma telesa in duha oz. narave in kulture ter kritične analize popularne kulture želela pokazati tudi, kako so semiotični pomeni v svetu urejeni in hkrati funkcionalni. Ne glede na to, ali naša družbena percepcija posledice naturalizirane hierarhije označuje za diskriminatorne ali ne, je to naša realnost, ki jo je treba analizirati – ne zaradi kritike same po sebi, ampak zaradi razumevanja kulture in sveta, v katerem živimo.

³⁶ Če je Biblija »vednost« oz. avtoriteta, potem je samoumevno, da je njena vsebina resnična ter da moški »po naravi« gospoduje nad žensko.

7 LITERATURA

1. Adorno W., Theodor in Max Horkheimer. 2006. *Dialektika razsvetljenstva: filozofski fragmenti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
2. Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *Cf.
3. Cameron, James. 2009. *Avatar*. DVD. ZDA: Twentieth Century Fox Film Corporation.
4. Barthes, Roland. 2000. *Mythologies*. London: Vintage.
5. Bennet, Jonathan. 2000. *Learning from six philosophers: Descartes, Spinoza, Leibniz, Locke, Berkeley, Hume*. Oxford: Clarendon Press.
6. Cassirer, Ernst. 1944. *An essay on man: an introduction to a philosophy of human culture*. New Haven, London: Yale University Press.
7. Descartes, Rene. 1996a. Misli k dokazu bivanja Boga in razlike med dušo in telesom urejene po geometrijski metodi. *Phainomena* 5 (17-18): 3-15.
8. --- 2004b. *Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa*. Ljubljana: Slovenska matica.
9. Fiske, John. 2005. *Uvod v komunikacijske študije*. Ljubljana: Hermina Krajnc.
10. Grušovnik, Tomaž. 2010. *Ali lahko zagovarjamo solipsizem?* Dostopno prek: http://www.zofijini.net/modrost_solipsizem.html. (2. julij 2010).
11. Hall, Stuart. 1997. *Representations: cultural representations and signifying practise*. London: Sage, Milton keynes: The open University.
12. Hatfield Gary. 2003. *Routledge philosophy guidebook to Descartes and the Meditations*. London, New York: Routledge.

13. Houihan, Margery. 1997. *Deconstructiong the Hero; Literary theory and children's literature*. New York: Routledge. Dostopno prek: Google Books.
14. Hreženjak, Majda. 2002. *Simbolno, izbrana poglavja iz francoskega strukturalizma*. Ljubljana: Študentska založba.
15. Južnič, Stane. 1998. *Človekovo telo, med naravo in kulturo*. Ljubljana: Ivan Hvala.
16. Krečič, Jela. 2010. *Ideološka pojedina za oko*. Dostopno prek: <http://www.delo.si/tiskanocs/clanek/9a5fc1f64cb5fa1cb2109851e0252c0004> (11. junij 2010).
17. Kunzman, Peter, Franz Wiedmann in Franz – Peter Burkard. 1997. *DTV Atlas filozofije*. Ljubljana: DZS.
18. Levi Strauss, Claude. 1972a. *Das ende des Totemismus*. Frankfurt: Suhrkamp.
19. --- 2004b. *Divja misel*. Ljubljana: Krtina.
20. Luthar, Breda. 2004. *Medijska kultura: kako brati medijske tekste*. Ljubljana: Študentska založba.
21. Majer, Boris. 1978. *Strukturalizem*. Ljubljana: ČZDO Komunist.
22. Palmer, Donald. 1995. *Ali središče drži?* Ljubljana: DZS.
23. Pfeifer, H. Theresa. 2007. *Deconstructing cartesian dualisms of eestern racialized systems: A study in the colors black and white*. Dostopno prek: <http://jbs.sagepub.com/content/39/4/528.short>. (2. julij 2010).
24. Plessner, Helmuth. 1981. *Stupnjevi organskog in čovjek, Uvod u filozofsku antropologiju*. Sarajevo: Veselin Masleša.

25. Plumwood Val. 1993. *Feminism and the mastery of nature*. London, New York: Routledge.
26. *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2000. Dostopno prek: <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>. (18. julij 2010).
27. Sruk, Vlado. 1995. *Leksikon Filozofija*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
28. Stanković, Peter. 2006. *Politike popa, Uvod v kulturne študije*. Ljubljana: Hermina Krajnc.
29. Strinati, Dominic. 1998. *Introduction to theories of popular culture*. London, New York: Routledge.
30. *Sveto pismo na internetu*. Dostopno prek: <http://www.biblija.net/biblija.cgi?lang=sl>. (2. avgust 2010).
31. Trstenjak, Anton. 1988. *Človek končno in neskončno bitje: oznanjevalna antropologija*. Celje: Mohorjeva družba.
32. Vrdlovec, Zdenko. 2010. »Intrigantni Avatar«. Dostopno prek: http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042351787 (12. junij 2010).
33. Wilson, Catherine. 2003. *Descarte's meditations: an introduction*. Cambridge, UK, New York: Cambridge University Press.
34. Woolhouse, Roger S. 1998. Descartes in Spinoza, dualist in monist. *Filozofski vestnik* 19 (3): 143 – 155.